

WSZECHŚWIAT

TYGODNIK POPULARNY, POŚWIĘCONY NAUKOM PRZYRODNICZYM.

PRENUMERATA „WSZECHŚWIATA“.

W Warszawie: rocznie rb. 8, kwartalnie rb. 2.
Z przesyłką pocztową rocznie rb. 10, półr. rb. 5.

PRENUMEROWAĆ MOŻNA:

W Redakcyi „Wszechświata“ i we wszystkich księgarniach w kraju i za granicą.

Redaktor „Wszechświata“ przyjmuje ze sprawami redakcyjnymi codziennie od godziny 6 do 8 wieczorem w lokalu redakcyi.

Adres Redakcyi: WSPÓLNA № 37. Telefonu 83-14.

STAN OBECNY ZAGADNIENIA WZRUSZEŃ.

Wzruszenie przedstawia jedno z najczęściej postrzeganych przez nas zjawisk biologicznych: jest ono zarazem zjawiskiem pierwszorzędного znaczenia zarówno pod względem społecznym i moralnym, jak i z punktu widzenia przyrodniczego, wiąże się bowiem ściśle z budową i funkcjonowaniem zarówno ustroju czującego osobnika, jak i środowiska, w którym ten osobnik przebywa. Dziś jest rzeczą powszechnie znaną, jak wielki wpływ na stan naszej zdolności wzruszeń wywiera rozwój lub zanik rozmaitych gruczołów takich jak jądra, jajniki, gruczoł tarczowy i t. p., wady wrodzone lub choroby mózgu, stan organów trawienia, zaburzenia w układzie krążenia, oddychania, wydzielniczym i t. p. Podobnie zmiany atmosferyczne, stan termometru i barometru, stopień wilgotności powietrza, napięcie elektryczności w środowisku—słowem, wszystkie czynniki oddziaływające na ustrój fizjologiczny—znajdują swój oddźwięk w sferze

naszych wzruszeń. Pomimo oczywistości powyższych faktów, nauka od niedawna dopiero zwróciła uwagę na podścielisko fizjologiczne naszych stanów wzruszenia. Dawniejsi badacze zajmowali się wyłącznie stanami psychicznymi we wzruszeniu, uważając jego elementy fizjologiczne za wtórne, następce lub nawet zupełnie niezależne od stanów psychicznych. Tak, na przykład, Herbart uważa wzruszenie za wypadkową spółistnienia w umyśle zgodnych ze sobą lub zwalczających się czuć lub wyobrażeń. Wzruszenie—według niego—jestto bezpośrednia świadomość chwilowego wzmożenia się lub upadku działalności psychicznej, stanu swobodnego lub otamowanego napięcia energii psychicznej. Wzruszenie nie jest stanem samoistnym, lecz zawdzięcza swój byt stanom intelektualnym. Stanowi coś nakształt akordu muzycznego lub dysonansu, które, aczkolwiek różnią się od dźwięków, niemniej nie istnieją jako stany samodzielne, lecz tylko jako wyraz zgodności lub przeciwstawności tych ostatnich. Nahlowsky zmodyfikował teorię Herbarta, wprowadzając tak zwane czucia zaakcentowane; czyniąc jednak to ustępstwo na korzyść

biologii, nie utrzymał się konsekwentnie na zajętem stanowisku. Wundt, przyjmując za element świadomości czucie, uważa zabarwienie afektowe za jego cechę, podobnie jak jakość i natężenie. Według Wundta każdy dźwięk, barwa posiadają swoisty ton afektowy. Wzruszenie byłoby syntezą tych elementów afektowych. Wszystkie te teorie, aczkolwiek różniące się od siebie, mają tę cechę wspólną, że nie uwzględniają w swych badaniach strony fizyologicznej stanów wzruszenia. Dziś już zresztą należą one do historii, rozwój bowiem nauki stwierdził niezbicie, że badanie wzruszeń bez związku ich z podkładem anatomico-fizyologicznym jest budowlą bez fundamentów, która zapada się pod własnym ciężarem. Wzruszenie jest jednym z najbardziej złożonych i zawiłych oddziaływań na podniety naszego ustroju, należy więc do zjawisk psycho-fizyologicznych i jako takie powinno być traktowane. Tylko uwzględniając jego podkład fizyologiczny, możemy oprzeć nasze badania na pewnym gruncie doświadczenia i uniknąć bezpłodnych spekulacji.

W obecnej rozprawce postaramy się przedstawić stan dzisiejszy zagadnienia wzruszeń, pomijając całkowicie historię przedmiotu. Dla uniknięcia gmatwani, jaka panuje u wielu badaczy z powodu braku definicyi terminu „wzruszenie” postaramy się przede wszystkim określić, co rozumiemy przez to pojęcie. Przedtem jednak zaznaczyć musimy, że istnieją dwie kategorie stanów wzruszenia: wzruszenia chwilowe, krótkotrwałe, mające charakter mniej lub bardziej wybuchowy, tak zwane wzruszenia-wstrząsy i wzruszenia stałe, długotrwałe - wzruszenia-uczucia. Te ostatnie zresztą, z wyjątkiem przypadków ściśle patologicznych, nie są nigdy stanami ciągłemi, występującemi wciąż z jednakowym napięciem bez krótszych lub dłuższych przerw i spadków, lecz raczej szeregiem wzruszeń chwilowych o jednakowej tonacyi ustrojowo-afektowej, przedzielonych chwilami względnego spokoju. Spokój ów wprawdzie nie spada do poziomu, na którym przebywa ustrój biologiczny czło-

wieka nie podlegającego uczuciu, gdyż powtarzające się w krótkich odstępach po sobie wzruszenia-wstrząsy pozostawiają ślad utajony w organizmie nie pozwalający mu powrócić całkowicie do normy, niemniej jednak w porównaniu z napięciem zjawisk, występujących w chwilach wzruszenia-wstrząsu, stanowi pewien odpoczynek. Bądźco bądź nawet w chwilach owego względnego spokoju ustrój posiada większą pobudliwość afektową względem danego uczucia, przedstawia on jakby substancję wybuchową zapalającą się od lada iskry. Z tego, cośmy powiedzieli wyżej, wynika, że pomiędzy wzruszeniami krótko- a długo-trwałemi zachodzą tylko różnice ilościowe, a przeto analiza jednej z tych kategorii zjawisk da nam w przybliżeniu obraz i drugiej. W obecnym artykule zwrócimy główną uwagę na wzruszenie-wstrząs, nie zrzekając się jednak wycieczek w dziedzinę uczuć, skoro tego zajdzie potrzeba dla wypuklenia układu.

Wzruszenie-wstrząs stanowi splot psychofizyologiczny, w którym drogą analizy można wydzielić następujące pierwiastki składowe: 1) stan afektowy mający cechę przyjemności lub przykrości, uważany często za samo wzruszenie, w rzeczywistości zaś stanowiący jedynie jego pierwiastek podmiotowy; 2) stany intelektualne, takie jak postrzeżenia, wyobrażenia, idee, uważane zwykle za przyczynę wzruszenia; 3) zjawiska fizyologiczne — zmiany w funkcjach naszego ustroju, uchodzące za skutki wzruszenia. Każda z tych trzech kategorii zjawisk w odpowiednich warunkach może być primum movens dwu innych, zespolonych z nią, i wywoływać powstanie owego splotu, który nazwaliśmy wzruszeniem; nie może więc być mowy w danym przypadku o stałej przyczynowości pomiędzy niemi, lecz raczej o spólistnieniu. Zmiany fizyologiczne, występujące we wzruszeniu, znajdują oddźwięk we wszystkich jego funkcjach. W dziedzinie ruchu pojawia się skurecz mięśni zarówno dowolnych, jak i gładkich, albo ich zwolnienie, powodujące szereg ta-

kich zjawisk, jak mimika twarzy, ruchy kończyn, chwilowe unieruchomienie całego ciała lub gwałtowne ruchy ucieczki, wzmoczenie lub upośledzenie ruchu robaczkowego kiszek, skurcz lub rozluźnienie zwieraczy i t. p.; w dziedzinie wydzielniczej: wzmoczenie lub upośledzenie wydzielania soku żołądkowego, kiszek, gruczołów i t. p.; w dziedzinie krążenia: zmiany w akcji serca, ciśnieniu krwi, napięciu ścianek naczyń i t. p.; w dziedzinie oddychania: przyśpieszenie lub zwolnienie oddychania, zmiany w jego rytmie, duszność, zatrzymanie oddechu i t. p.; w dziedzinie czuciowości zarówno poszczególnych zmysłów jak i ogólnej t. zw. cenestezyi: znieczulenie, nadczułość, rozmaitego rodzaju parestezye i t. p.; wreszcie w dziedzinie przemiany materyi: wzmoczenie lub upośledzenie utleniania tkanek oraz wytwarzanie się nieprawidłowych produktów wymiany. Nie będziemy cytowali przykładów: są one aż nadto znane badaczom, powiemy tylko, że wszystkie owe zmiany w funkcjach fizyologicznych uwidoczniają się najwyraźniej we wzruszeniach patologicznych, występujących w chorobach umysłowych, które jako najbardziej intensywne i długotrwałe stanowią najlepszy materiał dla podobnych badań. G. Dumas w swej rozprawie „La tristesse et la joie” zebrał wiele faktów z tej dziedziny, do niej więc odsyłamy ciekawych.

Zanim przystąpimy do analizy wzruszeń, musimy wspomnieć w kilku słowach o metodach ich badania oraz źródłach, z których czerpiemy materiał. We wszelkich dociekaniach naukowych najpewniejszą metodą badań jest eksperyment, pozwala nam bowiem usunąć zjawiska dodatkowe, zaciemniające obserwację i postrzegać zjawisko uproszczone, znajdujące się w warunkach dokładnie znanych. Metoda doświadczalna jednak w zastosowaniu do sfery wzruszenia napotyka dotychczas wiele trudności i używana jest w zakresie ograniczonym w zastosowaniu głównie do wzruszeń najprostszych. Z konieczności przeto posługiwać się obecnie musimy

także i innemi metodami takimi, jak bezpośrednia obserwacja stanów wzruszenia normalnych i patologicznych, dane historyczne, skryształizowane w literaturze i podaniach oraz metoda porównawcza wzruszeń ludzkich ze wzruszeniami najbardziej zbliżonych zwierząt. Szczególniejszą wartość dla badacza wzruszeń ma również metodyczna obserwacja rozwoju niemowląt i wogóle dzieci, u nich bowiem znajdujemy znacznie uproszczone stosunki psychiczne przez to, że intelekt w ich życiu wywiera wpływ minimalny, tymczasem instynkty i związane z niemi ściśle wzruszenia mają znaczenie naczelne. Jednakże, z powodu trudności porozumiewania się z dziećmi, wnioskowanie napotyka tu większe niż gdzieindziej przeszkody i wymaga szczególnych ostrożności. To samo mniej więcej można powiedzieć o badaniach, przeprowadzanych nad ludami pierwotnemi, których umysłowość z wielu względów podobna jest do umysłowości dziecka.

Co dotyczy genezy wzruszeń, to zagadnienie to, jak wogóle dotyczące pochodzenia, należy do najtrudniejszych. Aczkolwiek i tutaj antropologia, etnologia, a szczególnie psychologia zwierząt mogą nam oddać pewne usługi, niemniej w dziedzinie tej, bardziej niż gdzieindziej, skazani jesteśmy na dopełnianie braku danych faktycznych przez wnioskowanie spekulacyjne. Bądźco bądź w obecnym stanie wiedzy niepodobna zaprzeczyć genetycznego związku wzruszeń z żądzami, które ze swej strony wiążą się ściśle z instynktami. Tem się tłumaczy znaczenie wzruszeń dla zachowania osobnika i gatunku oraz głęboki oddźwięk, jaki znajdują one w całym naszym ustroju, a jakiego nie mają, albo przynajmniej mają w znacznie mniejszym stopniu stany intelektualne. We wzruszeniach stosunkowo mniej złożonych, takich jak strach, gniew, miłość w jej mniej skomplikowanej postaci, doszukać się łatwo związku z odpowiedniami instynktami. Tak strach—według Ribota — jest wzruszeniem obronnem i przeto znajduje się w związku z instynktem zachowania

osobnika, podobnież gniew, jako wzruszenie napastnicze; pochodzenie miłości od instynktu płciowego i jej związek z zachowaniem gatunku rzuca się w oczy samo przez się. Co dotyczy wzruszeń najwyższych, złożonych, takich jak religijne, moralne, estetyczne, intelektualne, to związek ich z instynktami nie jest na tyle oczywisty, niemniej jednak i one ostatecznie drogą analizy sprowadzić się dają do jednego lub kilku instynktów pierwotnych.

Co do fizyologicznej strony wzruszeń, to pierwszą próbę naukowego jej wytłumaczenia podjęli Lange w Danii i James w Ameryce. Dotychczasowi badacze stanów wzruszenia ograniczali się w swych wywodach do zjawisk psychicznych we wzruszeniu, uważając zjawiska fizyologiczne za dodatkowe nie zaś zespolone nierozdzielnie z pierwszemi. Tak jednak nie jest: zjawiska ustrojowe spólistnieją stale we wzruszeniu ze stanami psychicznymi i badacz, który ich w swej teorii nie uwzględnia, nie ujmuje całości materiału, danego nam w bezpośrednim doświadczeniu. Lange i James pierwsi włączyli zjawiska ustrojowe do zakresu swych badań i położyli na nie nacisk w swych wnioskach. Lange w swej broszurze „Wzruszenia“, ogłoszonej poraz pierwszy po duńsku w roku 1885, za zasadnicze zjawiska we wzruszeniu uważa jego przejawy fizyologiczne. „Wzruszenie — według niego — jest świadomością zmian naczynionerwowych¹⁾“. One są zjawiskiem istotnem zasadniczem, stan zaś psychiczny jest tylko ich odbiciem w świadomości. Lange ogranicza zresztą swą teorię do wzruszeń prostych, do których zalicza: smutek, radość, strach i gniew, o innych wspomina tylko mimochodem, nie zatrzymując się dłużej nad niemi i zaznaczając, że nie wszystkie z nich dają się zawrzeć w ramach jego teorii. Rozpatruje szczegółowo po kolei przejawy ustrojowe każdego z powyższych czte-

rech wzruszeń i tworzy nawet schemat, według którego: zmniejszenie inercyjności mięśni dowolnych + zwężenie naczyń odpowiada wzruszeniu smutku, to samo + skurcz mięśni gładkich — wzruszeniu strachu, wzmoczenie inercyjności dowolnej + rozszerzenie naczyń — radości, to samo + nieźborność ruchów — gniewowi i t. d. Teorya naczynioruchowa wzruszeń nie może się ostać wobec zarzutów krytyki, nadaje bowiem zbyt wielkie znaczenie jednej z kategorii zjawisk fizyologicznych wzruszenia z uszczerbkiem dla innych niemniej ważnych. Sam Lange zresztą uważa ją raczej za prawdopodobną niż pewną i zastrzega się, że, nawet gdyby została obalona, pozostanie nienaruszonym jego twierdzenie, że zjawiska fizyologiczne stanowią istotną część wzruszenia¹⁾. Co dotyczy mechanizmu stanów wzruszenia, to — według Langego — sprężyną puszczającą je w ruch jest „czucie, które działa zwykle za pośrednictwem wspomnienia lub skojarzenia pojęć“, bezpośrednim skutkiem czucia są zmiany naczynionerwowe, ich zaś odbiciem w świadomości — wzruszenie.

Lange przeto, tak samo jak i jego poprzednicy, nie uniknął w swej teorii stanowiska dualistycznego, z tą różnicą, że przyczynowość u niego jest odwrotna od powszechnie przyjmowanej przed nim: nie wzruszenie sprawia zmiany w naszym ustroju, lecz zmiany ustrojowe wywołują wzruszenie. Jest to punkt widzenia tak samo błędny, jak i stanowisko zajmowane przez poprzedników Langego. Co jednak jest słusznem w jego teorii i stanowi niespożyłą zasługę naszego badacza, to uznanie zjawisk fizyologicznych za istotną treść wzruszenia, bez której istnieć ono nie może. „Pozbawmy strach — mówi Lange — jego cech fizyologicznych, uspokójmy przyspieszone tętno, przywróćmy jasność wzroku, normalne zabarwienie skóry, szybkość i jędrność ruchów, działalność głosu, jasność myśli²⁾“, a zetraci on swój cha-

¹⁾ Patrz Lange, *Les émotions* (przekł. franc.) str. 93.

¹⁾ Dzieło cytowane str. 94.

²⁾ Dz. cyt. str. 102.

rakter afektowy—słowem zniknie. O ścisłym związku stanów wzruszenia z podkładem fizyologicznym świadczy — według Langego—między innymi ten ogólnie znany fakt, że wiele środków farmakologicznych, takich jak narcotica, afrodisiaca i t. p. wywołuje w nas specyficzny nastrój afektowy, sprawiając zmiany w fizyologicznych funkcyjach ustroju. W rzeczy samej czyż nie postrzegamy niemal codziennie wpływu takich trucizn jak alkohol, makowiec i t. p. na stan naszych wzruszeń? De Fleuryemu udało się—jak twierdzi—otrzymać przez metodyczne wstrzykiwania soli kuchennej całą gamę wzruszeń¹⁾, zresztą wpływ przelotny owych wstrzykiwań na zmianę nastroju w stanach depresji patologicznej u melancholików i neurasteników jest już dziś rzeczą powszechnie znaną. Pomimo błędów, nieuniknionych u pionierów nowych poglądów w nauce, teoria Langego nie utraciła dotychczas swego znaczenia jako drogowskaz nowej metody zastosowanej przezeń poraz pierwszy w badaniach nad wzruszeniami.

Niezależnie od Langego znakomity psycholog amerykański James dochodzi w swych poszukiwaniach do bardzo zbliżonych wniosków co do znaczenia zjawisk fizyologicznych we wzruszeniu. W rozprawach „Na czym polega wzruszenie“, ogłoszonej w 1884 r., oraz „Zasadach psychologii“ w 1890 roku, wreszcie w artykule „Podstawy fizyczne wzruszenia“, drukowanym w 1894 roku, James wypowiada pogląd, że „zmiany cielesne znajdują się w bezpośrednim związku z postrzeżeniem faktu, stanowiącego podniecie, wzruszenie zaś jest uczuciem tych zmian, powstającym w miarę ich wytwarzania“²⁾. Mamy tu więc punkt wyjścia zasadniczo zgodny z teorią Langego z tą różnicą, że James nie stara się sprowadzić zjawisk organicznych we wzruszeniu do zmian naczyniowych,

lecz traktuje je wszystkie jako fakty równorzędne. Równorzędność ta zresztą nie jest całkowita. James kładzie nacisk w swych wnioskach na zjawiska wewnętrznościowe, cenestetyczne, uważając, że one we wzruszeniach mają ważniejsze znaczenie, niż ruchy wyrazu i t. p. Za dowód mogą służyć przypadki patologiczne, w których wzruszenia nie mają przyczyn zewnętrznych, występując jako stany bezprzedmiotowe. „W każdym zakładzie dla obłąkanych—powiada James — spotykamy przykłady zupełnie nieumotywowanego strachu, gniewu, melancholii, dumy“. W przypadkach tych stany wzruszenia są, oczywiście, wynikiem czuć ustrojowych głębokich, niezależnych od woli. W stanach normalnych ustroju owe czucia cenestetyczne dochodzą do naszej świadomości, jako pewien ogół—uczucie dobrego lub złego miewania się, w stanach zaś patologicznych bądź ulegają powiększeniu, przybierając postaci potworne bądź grupują się bez żadnego systemu, wywołując chaos uczuć.

Późniejsze doświadczenia Solliera nad osobnikami, u których wywoływał sztuczną anestezję—w stanach hipnozy, zarówno obwodową, jak i wewnętrzną, tę ostatnią zresztą nie całkowitą, potwierdziły i częściowo uzupełniły wnioski Jamesa co do roli czuć cenestetycznych w powstawaniu wzruszeń. Oto ich wyniki:

„1-o. Anestezja obwodowa zupełna znosi całkowicie zdolność ruchową.

2-o. Skoro dołączy się do tego anestezja wewnętrzności, badany ma wrażenie, jakby nie żył.

3-o. W stanie anestezji całkowitej pacjent nie doświadcza żadnych wzruszeń.

4-o. Gdy anestezja jest tylko obwodowa występuje wzruszenie o sile normalnej.

5-o. Skoro anestezja dotyczy wyłącznie organów wewnętrznych, wzruszenie nie istnieje prawie tak samo całkowicie, jak w przypadku anestezji kompletnej“¹⁾.

¹⁾ Patrz De Fleury, Introduction à la médecine de l'esprit.

²⁾ Patrz La théorie de l'émotion (przekł. franc.) str. 60.

¹⁾ Patrz Le mécanisme des émotions rozdz. III str. 164 i nast.

Eksperymenty Solliera przemawiałyby za wyłączną rolą zjawisk cenestetycznych w powstawaniu wzruszeń, sam badacz jednak nie wyprowadził z nich odpowiednich wniosków, wskutek czego — jak to zobaczymy niżej — popadł w niekonsekwencje. Co dotyczy lokalizacji wzruszeń, to według Jamesa, wzruszenia nie posiadają specjalnego ośrodka w mózgu. Cała powierzchnia kory mózgowej, jako rzut czuć poszczególnych części organizmu bierze udział w ich powstawaniu.

Aczkolwiek James w swych ostatecznych wnioskach uniknął zbytnej jednostronności Langego, jednakże i jego teoria nie może nas całkowicie zadowolić. Przedewszystkiem popełnił błąd, przyjmując za centralny organ wzruszeń całą powierzchnię kory mózgowej, gdy tymczasem z jego własnych badań wynikałoby raczej, że organem takim jest tylko pewna część kory, odpowiadająca wrażeniom cenestetycznym. Nadto James nie tłumaczy nam mechanizmu powstawania wzruszeń. Mamy tu tylko pierwsze i ostatnie ogniwa procesu, cały zaś ów proces zostaje przemilczany. Nadto na dnie jego teorii leży nieubłagany dualizm, jaki tkwił w dawnych poglądach o oddziaływaniu ducha na ciało i odwrotnie. Wynika on z błędnego przedstawienia kwestyi, z chęci ustanowienia pomiędzy zjawiskami psychicznymi a fizyologicznymi stosunku przyczynowego. Ribot w swej „Psychologii uczuć”, będącej dalszem rozwinięciem i uzupełnieniem teorii Jamesa i Langego, uniknął wspólnego błędu obu powyższych badaczy. Na miejsce stosunku przyczynowego wysuwa on stosunek współlistnienia zjawisk fizyologicznych i psychicznych w stanach wzruszenia i uważa wzruszenie za kompleks psychofizyologiczny jednolity, którego jedną stronę stanowią zjawiska ustrojowe, drugą zaś stany psychiczne, czuciowe i afektowe, zespolone z pierwszymi. Takie monistyczne stanowisko Ribota odpowiada całkowicie wymaganiom, jakie mamy względem hipotez naukowych. Dzieło Ribota uzupełnia również badania poprzedników rozbiorem mnóstwa ważnych za-

gadnień, poruszonych tylko mimochodem lub całkiem pominiętych przez Jamesa i Langego.

Geneza wzruszeń, poczynając od instynktów, zagadnienie pominięte całkowicie przez Langego i zaledwie poruszone przez Jamesa, znajduje szerokie uwzględnienie u Ribota. Autor ten drogą subtelnej analizy sprowadza wszystkie wzruszenia, zarówno proste jak i złożone, do kilku zasadniczych instynktów i traktuje obszernie ich ewolucję od postaci najprostszych do bardziej złożonych, uzupełniając badania rozpatrzeniem wzruszeń nienormalnych. Każda z poszczególnych postaci wzruszenia objawia się inaczej u dzikiego Australczyka, inaczej u osobnika mało ucywilizowanego, a inaczej u człowieka stojącego na wysokim poziomie intelektualnym. Pierwotnie wzruszenie jest refleksem psychofizyologicznym, którego stronę fizyologiczną stanowią zjawiska ustrojowe, stronę zaś psychiczną — stan afektowy. W miarę rozwoju wzruszenia do pierwiastków ustrojowych i afektowych dołącza się coraz więcej pierwiastków intelektualnych — wrażeń, pojęć itp. Wzruszenie rozszerza się i subtylizuje, lecz jednocześnie traci na sile napięcia i bezpośredniości. Wzruszenie intelektualizuje się, zatracając coraz bardziej swój pierwotny charakter afektowy, tak iż na najwyższych szczeblach rozwoju doszukiwać go się musimy. Takie wzruszenia, jak estetyczne, moralne, naukowe — w swych wyższych postaciach dostępne zresztą tylko dla umysłów wysoce rozwiniętych — mają w sobie mało pierwiastków ustrojowych i przechodzą prawie w beznamiętne idee intelektualne. Są one w luźnym związku z zachowaniem osobnika i gatunku, stanowią zbytek, na który nie każdego stać. W rozwoju życia psychicznego jednostki ewolucja wzruszeń przechodzi te same koleje, co w rozwoju pokoleń. U dziecka pojawiają się z początku wzruszenia proste, mało skomplikowane i dopiero z rozwojem umysłu występują wzruszenia bardziej złożone. W stopniowym zaniku życia psychicznego, jaki widzimy, na przykład, w pa-

raliżu postępowym zachodzi proces odwrotny: zanikają tu najpierw wzruszenia najwyższe, najmniej trwałe, najniższe zaś pozostają do końca.

Kazimierz Okusko.

(Dok. nast.).

CZY ISTNIEJĄ ELEKTRONY?

Wiadomo, że ważne znaczenie w nowoczesnej fizyce ma teoria elektronów. Teoria elektronów przyjmuje, że elektryczność — podobnie jak materya — nie jest bez granic podzielna, ale składa się z cząstek niepodzielnych, z elektronów. Ostatnie niepodzielne cząstki materyi, atomy pierwiastku, posiadają wszystkie tę samą ilość masy; tak samo ostatnie niepodzielne cząstki elektryczności, elektrony posiadają wszystkie — według teorii elektronów — ten sam ładunek elektryczny. Liczbę oznaczającą wielkość ładunku elektronu e uważano obok szybkości światła za najważniejszą stałą uniwersalną. Liczne pomiary tej wielkości dawały wartości $3 - 5 \cdot 10^{-10}$ jednostek elektrostatycznych. Wnioskom z owych pomiarów wyciągnięty bardzo poważne zarzuty czyni badacz wiedeński Feliks Ehrenhaft w swej najnowszej rozprawie: „Ueber die Messung von Elektrizitätsmengen, die kleiner zu sein scheinen als die Ladung des einwertigen Wasserstoffions und von dessen Vielfachen abweichen“¹⁾. Liczby otrzymywane przez dotychczasowych badaczy na ładunek elektronu, to były średnie wartości z większej ilości liczb, z których jednakże poszczególne różniły się dosyć znacznie pomiędzy sobą, nieraz nawet o kilkaset odsetek. I tak otrzymywano liczby pomiędzy 1 a $6 \cdot 10^{-10}$ jedn. elektrostatycznych; prawda, że liczby te skupiały się najbardziej około wartości $4 \cdot 10^{-10}$, prawda też, że trudności techniczne, jakie

w tych doświadczeniach wypadało zwalczać, były dosyć znaczne, pewne zatem błędy doświadczenia i obserwacyi były nieuniknione — jednakże p. Ehrenhaft uważa, że z takich pomiarów nie można z wielką pewnością wyciągać wniosku o istnieniu ostatniej najmniejszej niepodzielnej cząstki elektryczności, zwłaszcza, że we wszystkich dotychczasowych pomiarach obserwowano nie pojedyncze elektrony, ale całe grupy elektronów, zawierające bardzo dużo indywidualnych elektronów.

Weźmy na przykład pod uwagę metodę Thomsona. Polega ona na następującem: Niechaj w naczyniu znajduje się powietrze przesycone parą wodną, ale jeszcze nie do tego stopnia, aby kondensacya tej pary samorzutnie nastąpić mogła. Gdy w owym powietrzu wytworzymy (np. zapomocą naświetlenia promieniami Röntgena) jony, to one działają jako jądra kondensacyi pary wodnej: kondensacya następuje i w naczyniu powstaje mgła. Wyobraźmy sobie, że naświetliliśmy tylko pewną warstwę powietrza w górnej części naczynia: natenczas kondensacya nastąpi tylko w owej warstwie powietrza, powstanie warstwa mgły dokładnie odgraniczona od reszty powietrza, w której kondensacya nie nastąpiła. Owa mgła składa się z wielkiej ilości kropelek wody, z których każda posiada w środku jon — niby jądro. Mgła ta wskutek ciężkości będzie spadała; mierzymy szybkość (jednostajną), z jaką ona spada, a otrzymamy z niej (zapomocą formułki Stokesa¹⁾ promień kuli, ja-

¹⁾ Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Maj 1910. Osobne odb.

¹⁾ Treść formułki Stokesa jest następująca. Niechaj kula o promieniu a spada wskutek ciężkości w pewnym ośrodku o współczynniku tarcia μ . Gdyby owego ośrodku nie było, toby kula spadała ruchem przyspieszonym. Siłę ciężkości ośrodek przeciwstawia siłę tarcia; siła tarcia jest tem większa, im większa szybkość spadającego ciała. Szybkość spadającego ciała będzie tedy tylko tak długo rosła, aż siła tarcia zrówna się z siłą ciężkości; od owej chwili ciało będzie się poruszało na mocy bezwładności z szybkością jednostajną (mianowicie tą, jaką posiadało w chwili zrównania się siły tarcia z siłą ciężkości). Im większy promień spadającej kuli, tem

ką średnio przedstawia kropelka mgły. Jeśli następnie zmierzmy ilość wody w owej mgle zawartą, to — znając promień średniej kropelki mgły, zatem i jej ciężar — będziemy mogli oznaczyć ilość kropelek, zatem i jonów, będących jądrami tych kropelek, zawartych w mgle; nazwijmy tę ilość N . Zmierzmy następnie ilość elektryczności, jaką cała mgła posiada i nazwijmy ją Q . Jeśli teraz przyjmujemy, że wszystkie jony przedstawiają ładunki elektryczne jednakowej wielkości e , to iloraz $\frac{Q}{N}$ da nam ową

liczbę e . Jednakże należy nacisk położyć na to, że równość ładunków poszczególnych jonów założyliśmy i dopiero na owem założeniu się zasadzając obliczyliśmy liczbę e , t. j. wielkość ładunku elektronu. Zatem z owych pomiarów samych nie wynika jeszcze równość ładunków wszystkich jonów. To jest drugi zarzut, jaki Ehrenhaft czyni dotychczasowym rozumowaniom. To zważywszy, zapytuje, czy też owe powyżej wspomniane różnice pomiędzy poszczególnymi liczbami, otrzymywanymi przez różnych badaczy różnymi metodami, a przede wszystkim pomiędzy poszczególnymi liczbami, otrzymywanymi przez tych samych badaczy tą samą metodą — nie leżą w naturze rzeczy. Aby tę kwestię rozstrzygnąć, należało obserwować nie całe grupy elektronów, ale poszczególne elektrony z osobna.

większa jej powierzchnia, zatem i tarcie, ale z promieniem zwiększa się i objętość zatem ciężar kuli. Objętość rośnie z sześcianną potęgą promienia, powierzchnia z kwadratem jego tylko; jeśli zatem promień kuli rośnie, to jej ciężar stosunkowo bardziej rośnie niż powierzchnia. Nazwijmy ostateczną szybkość spadającej kuli v , jej gęstość ς , przyspieszenie ziemskie g , to formuła

Stokesa brzmi: $\frac{4 a^3 \pi}{3} \cdot \varsigma g = 6 \pi \mu a v$ czyli $v =$

$= a^2 \cdot \frac{4 \pi}{3} \varsigma g \cdot \frac{1}{6 \pi \mu}$. Szybkość ostateczna

spadającej kuli rośnie proporcjonalnie z kwadratem promienia. Naodwrot, z obserwowanej szybkości ostatecznej jednostajnej kuli spadającej można obliczyć jej promień według tej formuły.

Metodę służącą do pomiaru ładunku poszczególnych indywidualnych elektronów udało się stworzyć p. Ehrenhaftowi. Podam tu tylko krótko jej zasadę. P. Ehrenhaft za elektrony lampy łukowej używa metali szlachetnych (złoto, srebro, platyna); wskutek rozgrzania, metal rozpyla się na nader drobne cząstki i powstaje — sit venia verbo — roztwór koloidalny złota, srebra albo platyny — w powietrzu. Te drobne cząstki metali są widzialne pod ultramikroskopem; okazuje się, że są one wszystkie naładowane elektrycznością. P. Ehrenhaft mierzył zapomocą ultramikroskopu na każdej poszczególniej cząstce z jednej strony szybkość, z jaką taka cząsteczka spada w powietrzu wskutek siły ciężkości, z drugiej strony szybkość tej samej cząsteczki w polu elektrycznym. Siła elektryczna E miała w doświadczeniach Ehrenhafta kierunek pionowy; nazwijmy szybkość cząsteczki w polu elektrycznym v_1 , szybkość tejże cząsteczki bez pola elektrycznego — v_2 , a e ładunek tej cząsteczki, to można z równań

$$e E + \frac{4 a^3 \pi}{3} \cdot \varsigma g = 6 \pi \mu a v_1$$

$$\frac{4 a^3 \pi}{3} \cdot \varsigma g = 6 \pi \mu a v_2$$

gdzie a , ς , g , μ mają to samo znaczenie, jak powyżej — obliczyć a i e t. j. promień i ładunek cząsteczki. Główną zaletą tej metody jest to, że przedmiotem bezpośredniej obserwacji i pomiarów jest tutaj indywidualna cząsteczka, gdy w dotychczasowych pomiarach obserwowano bezpośrednio całe grupy, zawierające bardzo wiele jonów. Dotychczas Ehrenhaft mierzył promień i ładunek kilkuset takich kulek metalowych. Podam dla przykładu kilka takich liczb.

Platyna		
Numer protokołu	Promień w cm	Ładunek w jedn. elektrost.
53	4,42.10 ⁻⁶	1, 5.10 ⁻¹⁰
99	4,50.10 ⁻⁶	1,22.10 ⁻¹⁰
6	4,96.10 ⁻⁶	3,02.10 ⁻¹⁰
142	6,55.10 ⁻⁶	1,54.10 ⁻¹⁰
80	6,59.10 ⁻⁶	3,18.10 ⁻¹⁰

70	$8,08 \cdot 10^{-6}$	$4,38 \cdot 10^{-10}$
162	$8,37 \cdot 10^{-6}$	$1,74 \cdot 10^{-10}$
160	$10,58 \cdot 10^{-6}$	$1,60 \cdot 10^{-10}$
57	$10,58 \cdot 10^{-6}$	$11,47 \cdot 10^{-10}$

Srebro

113	$6,04 \cdot 10^{-6}$	$0,94 \cdot 10^{-10}$
68	$6,51 \cdot 10^{-6}$	$2,44 \cdot 10^{-10}$
73	$16,66 \cdot 10^{-6}$	$5,98 \cdot 10^{-10}$
40	$16,66 \cdot 10^{-6}$	$9,35 \cdot 10^{-10}$

Złoto

24	$3,52 \cdot 10^{-6}$	$0,53 \cdot 10^{-10}$
5	$4,42 \cdot 10^{-6}$	$1,73 \cdot 10^{-10}$
41	$8,11 \cdot 10^{-6}$	$0,98 \cdot 10^{-10}$
49	$8,65 \cdot 10^{-6}$	$3,74 \cdot 10^{-10}$

Człowiek nieuprzedzony, przeglądając tabelę otrzymaną przez Ehrenhafta, zwątpi o istnieniu atomów elektryczności w dotychczasowem pojmowaniu. Liczby bowiem, otrzymane przez p. Ehrenhafta dla ładunku e , są rozdzielone interwałem 1 — $25 \cdot 10^{-10}$. Prawda, że liczby te skupiają się bardziej około $3,5 \cdot 10^{-10}$ i około wielokrotności tejże liczby; jednakże zboczenia od tej liczby i jej wielokrotności są tak znaczne, że ich stanowczo nie można złożyć na karb błędów doświadczenia, tembardziej, że metoda p. Ehrenhafta jest w wysokim stopniu precyzyjna. Wnioski, jakie on ze swych dotychczasowych pomiarów wyciąga, są następujące: 1) W naturze istnieją ładunki mniejsze niż ładunek jonu wodoru (elektrolitycznego) czyli „niepodzielnego“ elektronu; 2) w naturze istnieją ładunki różne od wielokrotności ładunku dotychczasowego elektronu; 3) liczby otrzymane dla ładunków różnych cząsteczek skupiają się dokoła liczby oznaczającej ładunek dotychczasowego elektronu i dokoła wielokrotności tej liczby, co jednak bynajmniej nie dowodzi, zdaniem Ehrenhafta, atomistycznej struktury elektryczności; 4) jeśli istnieje atom elektryczności, to wielkość jego ładunku musiałaby być mniejsza niż $1 \cdot 10^{-10}$ jedn. elektrost.

Ostatniemi czasy teorya atomistyczna świeciła i świeci tryumfy. Mówiło się i mówi nie tylko o atomach materji, ale

o atomach elektryczności, atomach energii — poddawano atomy te bezpośredniej obserwacji. Jednakże zwyciężyć nie można bez walki. Tak i atomizm nie jedną jeszcze trudność będzie musiał zwalczyć, zanim dojdzie do ostatecznego zwycięstwa.

J. L. Salpeter.

WALKA POROSTÓW.

Znane są wszystkim porosty rosnące na drzewach dzikich lub utrzymywanych niestaranie w ogrodach. Odznaczają się one obfitością kształtów i barw. Najpospolitsze, w kształcie skórek żółtych lub szarych, pną się po korze lub też, w postaci małych szaro-sinych krzaczków, zwisają z gałęzi. Szczególnie piękne i wielkie okazy łatwo spotkać można w starych lasach. Niekiedy porosty całkowicie pokrywają gałęzi drzew; zwisające krzaczki dochodzą często długości 3 dm i wyglądają jak długie, sine brody.

Eldoradem porostów są jednak góry. Na skałach granitowych, piaskowcowych lub wapiennych spotkać ich można setki w przeciągu jednej przechadzki. Przeważają tam porosty skorupiaste, t. j. ścielące się na podobieństwo skorupki po skale i dokładnie do niej przylegające (rys. 1). Malują one dziko sterczące

(Fig. 1).

Porost skorupiasty *Lecanora Villarsii*.

skały bardzo różnemi, niekiedy jaskrawymi barwami. Do wnętrza skał granitowych przedostają się z trudnością wy-

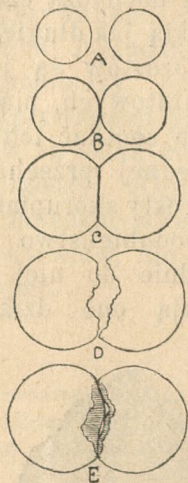

łącznie zapomocą małych wyrostków, zwanych chwytnikami. Skorupki tych porostów nie są jednolite lecz składają się z mnóstwa wielokątnych „pólek“, poprzedzielanych wąskimi szczelinami (rys. 1); czyni to wrażenie rysów — skorupka wydaje się popękaną.

Na świeżo obnażonej skale porosty są nieliczne. Powoli ukazują się coraz to nowe osobniki i gatunki, i z czasem skała zostaje pokryta przez nie całkowicie. Wtedy pomiędzy różnymi osobnikami jednego zarówno jak i różnych gatunków rozpoczyna się walka. Mechanizm tej walki (dotąd nieznan) udało mi się wykryć ubiegłego lata w Tatrach.

Jest on bardzo prosty.

Wyobraźmy sobie dwa osobniki zbliżające się do siebie brzegami. Przypuśćmy, że oba są skorupiaste i jednakowej mniej więcej grubości. Oczywiście, z chwilą spotkania się brzegów porosty nie będą mogły posuwać się poza punkt zetknięcia (rys. 2, B). Każdy z nich

(Fig. 2).

Mechanizm walki porostów (schematycznie).
Miejsca zakresowane oznaczają odregenerowane części skorupek.

natrafi na przeszkodę w osobie swego sąsiada.

Porosty będą się mimo to rozszerzały brzegami wolnemi. Linia graniczna pomiędzy nimi stanie się prostą (rys. 2, C), o ile porosty będą jednakowo silne. Takie wypadki są częste podczas spotyka-

nia się z sobą osobników jednego gatunku. W razie spotkania się dwu różnych gatunków, jeden z nich, silniejszy, wrzyna się w ciało słabszego (rys. 2, D, E).

Półka walczących porostów, leżące w pobliżu linii granicznej, rozrastają się znacznie silniej od pozostałych. Rosną na grubość i na szerokość, jakgdyby chciały przerosnąć i zalać przeciwnika. W następstwie tego szczeliny pomiędzy nimi stają się coraz węższe. Podczas deszczów półka te nasiąkają wodą i rozszerzają się, a wtedy uciskają się wzajemnie i rozluźniają. Często można widzieć podczas deszczu skorupki porostów na skałach powydymane w miejscach gdzie biegnie linia graniczna. Rozluźnienie pólek bywa tak znaczne, że lekki wiatr z łatwością wydmuchuje je z miejsca. Wtedy pozostała część skorupki poczyną regenerować część wydmuchniętą. Porost, który szybciej regeneruje utraconą część skorupki, oczywiście z czasem zwycięża, t. j. zajmuje cały teren niegdyś pokryty przez zwyciężonego.

Zwycięscami są też te porosty, których skorupka trudniej się rozluźnia i takie wypadki bodaj że są częstsze od poprzednich. Wogóle zaś opisany wyżej mechanizm walki obserwować można tylko wśród porostów skorupiastych. Jest on tam bardzo pospolity.

Poprzestaję dziś na tej krótkiej wzmiance odkładając na później (do czasu ukończenia swych badań) opis bardziej szczegółowy tej niezmiernie ciekawej choć prostej walki oraz związanych z nią zagadnień.

Edmund Malinowski.

PRÓCHNICA ZĘBÓW W EPOCE NEOLITYCZNEJ.

Sprawie tej jest poświęcony ciekawy artykuł p. Camusa, ogłoszony w „Bulletin et Mémoires de la Soc. d'Anthropologie de Paris“ 1910 r. Autor tej rozprawki przypomina, że w czasie, gdy

prawo francuskie wyłączało ze służby wojskowej wszystkich poborowych ze złem uzębieniem, jeden z uczonych, Magitot, przestudyował starannie według spisów wojskowych statystykę przypadków chorobowych w tym zakresie. Wynikiem tych badań było ułożenie mapki departamentów francuskich, z której można wnosić o większej lub mniejszej częstości próchnicy zębów w danej okolicy. Statystyka, którą Magitot się posługiwał, prowadzona była od r. 1831 do roku 1849 i zawierała spis 3 295 202 osobników, a pośród nich 25 918 wyłączonych ze służby z powodu złego stanu uzębienia. Zdaje się, że statystyka ta, prowadzona w czasach, gdy komunikacja była utrudniona, kiedy nie było tak wielkich środowisk miejskich, daje więcej pewności z punktu widzenia badań etnicznych, niż statystyki obecne. Dziś, we wszystkich częściach państwa żywiły ras różnych mieszają się coraz bardziej. Statystyka zaś, układana przeszło pół wieku temu mówi o ludności osiadłej oddawna na miejscu swego zamieszkania, a więc przedstawiającej typy etniczne czystsze i doskonalsze, jako takie, niż ludność dzisiejsza.

Wiadomo, że próchnica zębów spotyka się we wszystkich epokach życia ludzkości, choć daleko rzadziej w czasach przedhistorycznych. Występuje jednak w stopniu różnym, zależnym od okolic i ras, lub gromad ludzkich, wykazujących mniej lub więcej blizkie pokrewieństwo.

Według badań Magitota okazuje się, że położenie geograficzne nie może być uważane za przyczynę próchnicy. To samo rzecz można o wpływach geologicznych, rzecznych, morskich i t. p. Możemy tylko powiedzieć, że wschód i północ Francji stanowią okolice najbardziej dotknięte tą chorobą, gdy tymczasem płaskowzgórza środkowe aż do morza Śródziemnego (z wyjątkiem Prowancyi) i cały kraj zachodni tworzą pas, gdzie próchnica ukazuje się najrzadziej.

Jeżeli jednak z podziałem geograficznym zestawimy podział według wzrostu ludności, uderzy nas fakt, że okolicom o największej częstoci próchnienia od-

powiadają pasy największego wzrostu. Przeciwnie, osobniki małego wzrostu dostarczają najmniejszej ilości przypadków próchnicy zębów. Niektórzy badacze ¹⁾ przypisują nawet wysokim blondynom większą skłonność do tej choroby. Np. w Puy de Dôme naliczono najmniej, bo 36 przypadków, a w sąsiedniej Creuse—356, co przypisywano rasie jasnowłosej ²⁾.

Obserwujemy również, że pasy małego wzrostu i minimum próchnienia odpowiadają przeważnie okolicom o ludności krótkogłowej, gdy element dawny długogłowy o dużym wzroście odpowiada występowaniu największej ilości przypadków.

Byłoby bardzo ciekawem zbadać występowanie próchnicy zębów u ras przedhistorycznych, np. u ras neolitycznych, gdzie stosunki etniczne były mniej złożone, niż w epokach następnych. Prof. Camus zachęca do tego rodzaju badań i sam się zajmuje tą sprawą.

Porównywa on przedewszystkiem mapkę Magitota z tem, co wiemy o rozpowszechnieniu ras przedhistorycznych w Galii w epoce neolitycznej. Okazuje się, że pewne pasy, pewne granice, zgadzają się prawie ściśle ze sobą, zwłaszcza jeśli zdamy sobie sprawę ze zmian etnicznych, które zachodziły w wiekach późniejszych. Tak np. w epoce neolitycznej cała zachodnia część Galii jest pasem dolmenów. Zamieszkiwała ją rasa długogłowa, której szczątki, znalezione w grobowcach tej epoki, dowodzą, że przedstawia ona 90% ludności autochtonicznej ³⁾. W tejże epoce Bretania i Płaskowzgórza Środkowe było zaludnione przez tę samą rasę. Krótkogłowość spotyka się tu nader rzadko. Częstsze występowanie tej cechy w wyżej wymienionych okolicach jest już objawem późniejszym. Przeciwnie w wododziałach wschodniej Galii, t. j. w całym biegu Rodanu, Saonny i w czę-

¹⁾ Lagneau, Recherches sur l'anthropologie de la France.

²⁾ Vincent, Etude anthropologique sur le departement de la Creuse.

³⁾ Ph. Salomon, Les races humaines préhistoriques.

ści Sekwany krótkogłowość jest bardzo rozpowszechniona w tej epoce. Podług p. Camusa występowanie próchnicy w okresie przedhistorycznym w Galii odpowiada stosunkom, otrzymanym przez Magitota dla ludności współczesnej Francji. Rezultat taki zdaje się wskazywać, że objaw próchnienia zębów jest cechą etniczną.

Dr. P. Raymond również stwierdził w swej rozprawie ¹⁾, że próchnica zębów była nader rzadka w dolmenach dolnej Langwedocji, która to okolica według Magitota i obecnie wykazuje rzadkie występowanie próchnicy. Obserwacja dr. Raymonda odpowiada więc temu, co było wyżej powiedziane.

W dyskusji nad tą sprawą prof. Zaborowski zauważył, że rzeczywiście stan uzębienia może służyć za ważną wskazówkę w badaniu ludów przedhistorycznych. Uznając słuszność uwag Camusa co do większej skłonności ras jasnowłosych do próchnicy, prof. Zaborowski dodaje od siebie, że rodzaj pożywienia wpływa w znacznej mierze na powstanie tej choroby. Np. nadużycie jabłecznika powoduje jakby ścięcie zębów do dziąseł. W czasach przedhistorycznych jednakże, gdy woda była jedynym napojem, uznać trzeba wpływy etniczne za decydujące w tym względzie.

Dr. Deyrolle potwierdza zdanie prof. Camusa, przytaczając fakty z rybackich okolic Kornwalii, gdzie dziewczęta jasnowłose mają zęby bardziej spróchniałe, niż rasy inne. W wymienionych okolicach picie jabłecznika nie może mieć wpływu, tembardziej że rybacy używają tego napoju znacznie mniej, niż rolnicy zamieszkali wewnątrz kraju.

Marta Rzewuska.

¹⁾ Dr. Paul Raymond, Note sur la carie dentaire à l'époque préhistorique.

Akademia Umiejętności.

III. Wydział matematyczno-przyrodniczy.

Posiedzenie dnia 5 grudnia 1910 r.

Przewodniczący: Dyrektor E. Janczewski.

Przewodniczący zawiadamia Wydział o bolesnej, niepowetowanej stracie, którą nauka i Akademia poniosły przez zgon przedwczesny św. p. Stanisława Kostaneckiego, profesora uniwersytetu w Bernie Szwajcarskim, od r. 1905-go członka czynnego zagranicznego Akademii Umiejętności w Krakowie.

Czł. J. Niedźwiedzki przedstawia rozprawę własną p. t.: „Przyczynek do wiadomości o młodszych utworach trzeciorzędnych w północnej Bukowinie“.

Na podstawie badań w naturze prof. N. podaje wiązkę uzupełnień i sprostowań dotychczasowych wiadomości o występowaniu utworów neogeńskich i oligoceńskich w północnej części Bukowiny. Mianowicie stwierdza na podstawie oznaczenia zbioru skamieniałości, że podstawa pagóru Berdo-Horodyszcze zbudowana jest z utworów drugiego piętra medyterańskiego i wykazuje, że przez obszar miasteczka Wyżnica przechodzi ciąg niższo-miocenkiej podkarpaciej formacji solnej, której od pld. zachodn. strony, podobnie jak w Galicji wschodniej, towarzyszą warstwy „dobrotowskie“ ze zlepieńcami.

Czł. E. Janczewski przedstawia rozprawę wspólną z dr. Namysłowskim p. t.: „Gloeosporium Ribis var. Parillae“.

Pp. J. i N. znaleźli tego pasorzyta w Krakowie poraz pierwszy w jesieni 1909 roku, na liściach kilku egzotycznych gatunków rodzaju Ribes, należących do podrodzaju Parilla. Pasorzyt ten, często niebezpieczny dla hodowanej porzeczeki czerwonej, nie występował jednak wcale na gatunkach, należących do wszystkich innych podrodzajów. Na podstawie więc jego wyspecjalizowania, a nadto i własności wytwarzania laseczkowatych mikrokonidiów na liściu, zamiast sierpowatych makrokonidiów, co dotychczas nigdy u Gl. Ribis zauważane nie było, wyróżniają go jako osobną odmianę czy rasę tego gatunku, nazywając ją Parillae. Pp. J. i N. wskazują trzy jeszcze inne rasy: Ribesiae, Grossulariae i Coreosmae, zarażające porzeczkę czerwoną, agrest lub smrodynię, ponieważ doświadczenia Klebaha wykazały, że pasorzyt porzeczeki nie jest zdolny zakażać agrestu lub smrodyni i na odwrót. Są to zatem 4 rasy co najmniej fizyologiczne tegoż samego Gl. Ribis.

Czł. E. Janczewski przedstawia rozprawę p. P. J. Brzezińskiego p. t.: „O pojawieniu się w Polsce *Oidium Tuckeri* i *Uncinula americana*“.

Pasorzyt na winorośli, nazwany *Oidium Tuckeri*, pojawił się w Europie poraz pierwszy w 1845 r. w Anglii, odtąd rozszedł się po wszystkich krajach winorośli uprawiających i zagroził jej uprawie. Wynaleziono jednak lekarstwo przeciw niemu: siarkowanie. U nas występował na winorośli hodowanej w szklarniach, lecz nigdy groźnie. Wyższej workowej formy owocowania nie znano przez czas dłuższy. De Bary pierwszy wyraził przypuszczenie, że mączniak *Uncinula americana*, spotykany na winorośli w Ameryce, może być właśnie ową wyższą formą owocowania *Oidium Tuckeri*. Jakoż w 1892 roku Conder w południowej Francji znalazł otocznie *Uncinula* poraz pierwszy, potem znajdowano go i w innych częściach Francji, nawet Luster wykrył je w 1901 r. w Geisenheimie nad Renem. Zawsze jednak sądzono, że jego otocznie tylko w wyjątkowo ciepłych latach mogą w Europie się wykształcić. Poza klimatem winorośli *Uncinula* dotychczas pozostała nieznaną. P. B. zauważył na Prądniku Czerwonym występowanie *Oidium* już w roku 1908, następnie nierównie obfitsze w 1909 roku na winorośli hodowanej bez szkła, to samo w całej okolicy Krakowa, nawet w Zaleszczykach. Co ważniejsze w ładnej jesieni 1909 r., w cieplejszych miejscach ogrodu na Prądniku, i w samym mieście Krakowie, w drugiej połowie października zaczęły się tworzyć otocznie *Uncinula*; przechowując liście zarażone, p. B. znalazł, że w niskiej temperaturze otocznie wytwarzają worki i zarodniki daleko wcześniej niżeli w wyższej (12°C w szklarni). W r. 1910 pojawiło się także *Oidium Tuckeri*, ale p. B. nie odnalazł otoczni, niezawodnie z powodu wczesnego obniżenia się temperatury w październiku. P. B. podaje szczegółowo sposób występowania w roku 1909 owej pierwszy raz u nas i wogóle poza strefą winorośli znalezionej *Uncinula* i przypisuje jej posuwanie się ku krajom chłodniejszym powolnej aklimatyzacji pasorzyta.

Czł. S. Zaremba przedstawia rozprawę p. W. Sierpińskiego p. t.: „Przyczynek do teorii funkcji nieciągłych“.

P. S. uzasadnia tutaj twierdzenie następujące: Jeżeli oznaczymy przez $f(x)$ funkcję rzeczywistą zmiennej rzeczywistej x , określoną w pewnym przedziale i w tym przedziale ograniczoną, to w ciągu następującym:

$$\omega(x) \ \omega(\omega(x)), \ \omega(\omega(\omega(x))), \dots$$

gdzie $\omega(x)$ oznacza wahanie się funkcji $f(x)$ w punkcie x , a każdy dalszy wyraz — wa-

hanie się wyrazu poprzedzającego go, poczynając od drugiego wyrazu, wszystkie wyrazy tego ciągu przedstawiać będą tę samą funkcję.

Czł. K. Kostanecki przedstawia rozprawę p. E. Godlewskiego in. p. t.: „O wpływie spermy pierścienicy *Chaetopterus* na jaja jeżowców i o antagonistycznym działaniu spermy obcych klas zwierzęcych na zdolność zapładniania elementów płciowych“.

(Doniesienie tymczasowe).

P. G. stwierdził, że jaja jeżowców z zwykłej wodzie morskiej pod wpływem działania spermy pierścienicy *Chaetopterus* tworzą błonę zupełnie tak, jak po zapłodnieniu spermą własnego gatunku. Jaja takie jednak, zwłaszcza jaja *Sphaerechinus*, zaledwie wchodzą w pierwsze okresy rozwoju, a potem obumierają. Nieco dalej posuwa się rozwój jaj *Strongylocentrotus*. Temu wpływowi spermy *Chaetopterus* ulegają wszystkie jaja jeżowca, mieszczące się w danym naczyniu i działanie to ujawnia się od razu w kilkadziesiąt sekund po dodaniu tej spermy. P. G. zastosował metodę podwójnego pobudzenia jaj do rozwoju: po zaplemnieniu jaj obcą spermą przenosił je mianowicie, gdy tylko utworzyły błonę, do płynu hipertonicznego. Eksponowanie jaj w tym płynie, trwające 22 — 25 min., okazało się najskuteczniejsze. Część zarodków dosięgała stadium pluteusa. Wiadomo, że spermą własnego gatunku można zapłodnić stale wszystkie jaja jeżowców, mieszczące się w danej kulturze. Gdy p. G. stwierdził, że wszystkie jaja można pobudzić do początku rozwoju spermą pierścienicy, co się od razu ujawnia utworzeniem błony, przeto można było się spodziewać, że mieszanina sperm jeżowca i pierścienicy będzie miała ten sam wpływ. Tymczasem okazało się, że spermy tych dwu daleko stojących od siebie klas zwierzęcych działają antagonistycznie i kiedy każda z nich zosobna może spowodować utworzenie błony, obie razem zmieszane zupełnie tracą zdolność zapładniania. P. G. wykazuje, że mamy tu do czynienia nie tylko z oddziaływaniem na siebie substancji spermatycznych, ale także z oddziaływaniem tej mieszaniny na jaja, które po pewnym czasie tracą zdolność zapładniania. Podobne właściwości antagonistycznego działania ma także sperma mięczaka *Dentalium* na spermę jeżowców. Do spermy dostają się te substancje według wszelkiego prawdopodobieństwa z krwi tych zwierząt, gdyż dodatek krwi do spermy znosi jej zdolność zapładniającą. Badania p. G. nad poruszoną tematyką problematami będą uzupełnione przez poszukiwania cytologiczne, które zostaną ogłoszone później.

Czł. W. Kulczyński przedstawia rozprawę d-ra M. Kowalewskiego p. t.: „Materiały do fauny polskich skąposzczetów wodnych (*Oligochaeta aquatica*)⁴. Część I.

P. K. wymienia 21 gatunków robaków, należących do zaniedbanego u nas działu skąposzczetów wodnych, a zebranych przez siebie w Dublinach pod Lwowem, w czasie od listopada 1909 do maja 1910 r. Jeden z tych gatunków, *Amphichaeta leydigi* Tauber, należy do wielkich rzadkości; niedokładny jego opis z r. 1874 p. K. uzupełnia kilku szczegółami.

Czł. W. Kulczyński przedstawia rozprawę d-ra T. Wiśniowskiego p. t.: „Przyczynki do znajomości systemu węglowego w Krakowskim“.

P. W. z szarych łupków karbońskich koło głównego łomu porfiru w Miękini, oprócz resztek fauny, podaje paproć kulmową *Rhodesa moravica* Ett. sp., stwierdzając w ten sposób wiek dolnowęglowy tego utworu. Nadto zwraca uwagę na ciekawą faunę małży w górnokarbońskich warstwach kopalni Krystyna w Tenczyńsku.

KRONIKA NAUKOWA.

Prędkość radyalna komet. W niezmiernie rzadkich przypadkach udaje się wyprowadzić względnie ścisłą wartość prędkości radyalnej komety na podstawie pomiarów, dokonanych zapomocą spektrografu; albowiem tylko niewielka liczba tych ciał niebieskich posiada blask dość silny do wywołania mocnej dyspersyi oraz daje w widmie linie, których długości fali znane są z wielką dokładnością, co, jak wiadomo, jest warunkiem koniecznym dobrego pomiaru. Kometę 1910 α , zwana „Kometą Johannesburgską“, która ukazała się w początku roku ubiegłego, zjawiała się w warunkach szczególnie sprzyjających tego rodzaju pomiarom, posiadała bowiem widmo, w którym występowały tak dobrze znane linie *D* sodu. W ciekawym komunikacie, ogłoszonym w № 132 Publications of the astronomical Society of the Pacific, S. Albrecht zdaje sprawę ze swych poszukiwań w tym przedmiocie, dokonanych w obserwatorium Licka (na górze Hamiltona). 27 stycznia r. z. linie *D* odfotografowano zapomocą spektrografu, ustawionego na refraktorze 36-calowym; na kliszy otrzymano linie D_1 i D_2 widma komety; gdy jednak linia D_2 występuje bardzo żywo i pozwala na pomiar dokładny, to linia D_1 , przeciwnie, jest nadzwyczaj słaba, tak, iż ją trudno dojrzeć przez mikroskop,

a wartość przesunięcia jest bardzo niepewna. Na wartość prędkości radyalnej względem środka Ziemi otrzymano z pomiarów linii D_2 liczbę + 63,3 kilometra na sekundę. Pomiary linią D_1 dały liczbę + 77,4 kilometra, lecz ten drugi pomiar ma znacznie mniejszą wartość od pierwszego, i prawdopodobieństwo jego wyraża się ułamkiem $\frac{1}{4}$. Przypuszcza się, że przesunięcie powyższe ma za główną przyczynę prędkość radyalną komety względem Ziemi, aczkolwiek na pewną drobną część jego wartości mogą składać się i przyczyny inne, jak np. prędkość początkowa, z jaką wyrzucana jest para sodu z jądra komety. Atoli, oparłszy się na elementach orbity komety, podanych przez Kobolda, znajdziemy, że prędkość radyalna komety względem naszej planety, wyprowadzona dla owej epoki drogą rachunku, wynosi 62,7 kilometra. Zgodność zaiste zdumiewająca pomiędzy liczbą tą a wyżej przytoczonym wynikiem pomiarów, dokonanych nad linią D_2 , dowodzi, że przesunięcie linii przypisać należy w całości pierwszej przyczynie. O ile się zdaje, jedynymi pomiarami prędkości radyalnych komet, dawniejszemi od obserwacji Albrechta, były pomiary, oparte na obserwacji wzrokowej przesunięć, jakim ulegały linie błyszczące *D* w widmie wielkiej komety z sierpnia 1882 roku. Badań tych dokonali w znacznej części francuzi Thollon i Gouy. Bardzo ciekawie przedstawia się możliwość zastosowania pomiarów prędkości radyalnych komet do obliczenia jej prowizorycznej orbity, o ile, rzecz prosta, sama kometę jest dostatecznie świetna. Dane przybliżone, jakich dostarczyć mogą odczytania na kołach przyrządu, pozwoliłyby otrzymać elementy, niezbędne do odniesienia danych prędkości do słońca i pouczyłyby o orientacji orbity. Nie trzeba zapewne dodawać, że taka krzywa, pod względem dokładności, nie może iść w porównanie z orbitą, obliczoną na podstawie obserwacji dokładnych położeń komety. W roku 1899 Moulton w The Astronomical Journal wskazał metodę, która pozwala obliczyć orbitę paraboliczną, gdy dane są dwie obserwacje położenia oraz jeden pomiar przesunięcia wzdłuż promienia wzrokowego. Trudność, jaką napotkano w otrzymaniu obserwacji ścisłych komety 1910 α w ciągu pierwszego tygodnia po jej odkryciu, dowiodła, że w takich razach prędkości radyalne mogłyby dostarczyć danych bardzo cennych. Linie *D* były dość mocne na to, by wolno było mniemać, że w dniu bardzo jasne dałyby się z nastaniem zmroku odfotografować z wielką dyspersją, poczynawszy od pierwszych dni po odkryciu tej błyszczącej gwiazdy.

Promienie zórz północnych. Systematyczne badania nad zorzami północnymi, przeprowadzone ostatnimi laty przez uczonych norweskich, dowiodły, że przyczyny tego zjawiska szukać należy w promieniach katodalnych, które pochodząc ze słońca, przenikają do atmosfery ziemskiej i oświetlają powietrze, zupełnie tak samo, jak promienie katodalne, wybiegające z okienka glinowego rurki Crookesowskiej, oświetlają gęste powietrze zewnętrzne dopóty, dopóki nie ulegają w niem absorpcji. Przyczyną koncentracji promieni w okolicy biegunów ziemskich jest działanie pola magnetycznego ziemi. Ten fakt w zestawieniu z dokładnym obliczeniem możliwych dróg, po jakich biedza muszą promienie katodalne, uderzające z zewnątrz w magnetyczną kulę ziemską, doprowadza do wyników, które tłumaczą cały szereg zjawisk, związanych z kwestyą zorzy północnej, jak np. istnienie strefy największej jej częstości w pewnych wysokich szerokościach lub występowanie znanych „draperyj”. Aby otrzymać zgodność pomiędzy wynikami ilościowymi tej teorii a obserwacjami zórz północnych, trzeba promieniom katodalnym przypisać niezmierną małą zdolność odchyłania się magnetycznego; z wielkości promienia strefy największej częstości wypada na H. R. t. j. na iloczyn z pola magnetycznego przez promień krzywizny promieni, liczba rzędu miliona CGS. To dowodzi, jeżeli uwzględnimy zależności dotyczące promieni katodalnych, że w danym razie many do czynienia z takimi promieniami, które pod względem prędkości pozostawiają daleko za sobą nie tylko najszybsze z pomiędzy promieni katodalnych, jakie wytworzyć można w rurkach Crookesowskich a dla których iloczyn HR wynosi około 500, ale także najszybsze promienie β znanych dotąd pierwiastków radioaktywnych, dla których iloczyn powyższy zaledwie dosięga liczby 5000 CGS. Tego samego dowodzić się zdaje wielkość absorpcji, jaką przypisać należy tym promieniom katodalnym słońca na podstawie pomiarów wysokości, dokonywanych na zorzach północnych. Takich pomiarów dokonał niedawno Störmer, fotografując zorzę północną jednocześnie z dwu dostatecznie odległych stacyj na tle gwiazdzistego nieba. Ze zdjęć tych wypada wysokość od 50 do 200 km nad powierzchnią gruntu. Otóż Lenard wykazuje, że najszybsze promienie radowe β , na drodze od najwyższych warstw powietrza aż do wysokości 50 km, musiałyby uleść takiemu osłabieniu, że nie dałyby się wcale zauważyć, na wysokości zaś 70 km, osłabienie to zniosłoby dopiero połowę ich pierwotnego natężenia. Pierwszy wynik pozwala wnosić, że chodzi tu o promienie, mniej

ulegające pochłanianiu, a więc szybsze od promieni radowych β ; drugi wynik zestawiony z faktem, że wiele zórz północnych nie opuszcza się poniżej 70 km, (że więc na tej wysokości promienie katodalne pochłonięte już są prawie doszczętnie) dowodzi, że w takich razach promienie, zbliżając się do ziemi, zataczają drogi długie mocno zakrzywione, co zresztą zgadza się z obliczeniami Störmera.

Co dotyczy słońca, to z tego, co było powiedziane poprzednio, wynika, że wysyła ono stale w przestrzeń wszechświata, zwłaszcza w znanych okresach wzmożonej czynności, olbrzymie ilości elektryczności odjemnej pod postacią szybkich promieni katodalnych. Wobec tego masy materjalne na jego powierzchni muszą przybierać silne ładunki dodatnie, a wskutek niezmiernie szybkiego ruchu tych mas powstawać muszą pola magnetyczne, których istnienie na powierzchni słońca stwierdziły badania Halesa. Jeżeli zapytamy wreszcie, w jaki sposób powstają na słońcu tak szybkie promienie katodalne, to niełatwo będzie uznać je za poruszające się ilotki elementarne, pochodzące z atmosfery słonecznej, i wytłumaczyć istnienie tak silnych pól elektrycznych, jakie niezbędne są do nadania tak nadzwyczajnych prędkości, zwłaszcza wobec faktu, że atmosfera słońca składa się w każdym razie z dobrych przewodników. Daleko prawdopodobniejsza jest hipoteza dzisiejsza, wedle której źródłem tak szybkich promieni mogą być tylko substancje radioaktywne. Ale i w takim razie należałoby przypuścić, że na słońcu istnieją ciała radioaktywne, dające początek promieniom jeszcze szybszym, aniżeli te, które pochodzą od znanych nam ciał radioaktywnych ziemskich. Lenard sądzi, że olbrzymie ciśnienia, zachodzące we wnętrzu słońca, sprzyjają, być może, tworzeniu się atomów o większych jeszcze masach aniżeli atom uranu, te zaś ostatnie, dostawszy się na powierzchnię, ulegają rozpadowi i dają początek owym bardzo szybkim promieniom.

S. B.

(Naturw. Rundschau).

Ładunki we mgle fosforowej. Niedawno F. Ehrenhaft obmyślił metodę mikroskopowej obserwacji prędkości jednej i tej samej cząstki w polu grawitacyjnym i w polu elektrycznym; obecnie K. Przibram zastosował tę metodę do oznaczenia ładunku cząstek mgły, które powstają pod działaniem wilgotnego powietrza na fosfor. Do obserwacji służyło naczynie przyrządzone długie na 2 cm, wysokie i szerokie na 1 cm. Ścianami górną i dolną były płytki metalowe, pomiędzy którymi można było wytwarzać pole elektryczne, przez nadanie im różnicy potencjału 180–210 woltów. Całe to urząd-

dzenie umieszczone jest przed obiektywą mikroskopu. Okular mikroskopu ma na sobie pewną liczbę kresek, których odległość odpowiada 0,0208 cm. Odmierzwszy czas opadania cząstki, odpowiadający tej przestrzeni w razie gdy płytki kondensatora są połączone, mierzono czas, niezbędny do podniesienia się cząstki o taką samą przestrzeń pod działaniem pola elektrycznego i odtąd na podstawie wzoru Stokesa wyprowadzano ładunek cząstki. Jeżeli za punkt wyjścia obierzemy istnienie niepodzielnej ilotki elementarnej, równej $4,6 \cdot 10^{-10}$ ESE, to wszystkie otrzymane ilości muszą być jej równe albo stanowić jej wielokrotnie całkowite. Otóż, wyniki otrzymane dały obraz zasadniczo odmienny. Przibram zebrał 180 wartości ładunku, które wahały się pomiędzy $1,8 \cdot 10^{-10}$ a $110 \cdot 10^{-10}$ ESE. Dla lepszego uzmysłowienia ich rozmieszczenia wykreślił krzywą, biorąc wartości ładunku za odcięte, a liczbę cząstek, wykazujących dany ładunek za rzędne. Krzywa ta wykazuje wprawdzie wyraźnie maxima dla wartości $4,7 \cdot 10^{-10}$ oraz jej wielokrotnych całkowitych, ale i wartości pośrednie reprezentowane są bardzo licznie; tak np., zbiorowisko punktów odpowiada wartości $2 \cdot 10^{-10}$. A zatem doświadczenia te doprowadziły do wyników, podobnych do tych jakie Ehrenhaft podał w wyżej przytoczonej rozprawie. W każdym razie i jedne i drugie doświadczenia były dokonywane w warunkach identycznych i przeto do wyników ich należy przywiązywać wagę jednakową. I na innej drodze, mianowicie przez pomiary ładunków cząstek mgły, która powstaje w świeżo przygotowanym tlenie elektrolitycznym, Przibram znalazł ładunek mniejszy od $4,6 \cdot 10^{-10}$ ESE. Obecnie dokonywa doświadczeń nad drobnymi cząstkami innego pochodzenia.

Naturw. R.

S. B.

Sztuczna hodowla homarów. Zapładnianie ikry raków w przyrodzie jest czynnością tak skomplikowaną, że w sztuczny sposób, jak np. dla łososi i pstrągów, przeprowadzić go niepodobna. Ikra racza może więc być zapłodniona jedynie przez naturalne parzenie się osobników. Okres parzenia się trwa dosyć długo, a zapłodnione ziarnka ikry samica nosi przyczepione pod odwłokiem, aż do czasu wylęgnięcia się raczków. Z tego powodu dla raków słodkowodnych w wie-

lu krajach jest ustanowiony długo trwający czas ochronny, w którym nie wolno ich ani łowić, ani przedawać. Raki morskie (homary) nie mają takiego czasu ochronnego; rybacy łowią je w każdej porze, a ikra złowionych samiec marnieje, nie spełniwszy swego przeznaczenia. Ta okoliczność obudziła w hodowcach ryb i rybakach myśl spożytkowania już zapłodnionej w przyrodzie ikry homarów do wylęgania sztucznego homarząt. Pierwszą próbę zrobiono w Ameryce: zbierano rozwiniętą i zapłodnioną ikrę homarów zaraz po ich złowieniu, umieszczano ją w pływających skrzynkach wylęgowych, wystawionych na działanie fal, a po wylęgnięciu się homarząt, wypuszczano je do morza. Atoli biologiczne badania pouczyły, że wylęgte świeżo larwy homarów tylko jakiś czas są pelagiczne, t. zn. pływają wolno po otwartym morzu, i dopiero po jakimś czasie schodzą na dno morskie, tutaj stale osiadają i rosną. Zmieniono przeto sposób powyższy o tyle, że wylęgte larwy homarów wychowuje się w skrzynkach wylęgowych dopóty, aż nadejdzie okres ich osiadania na dnie morza i wtenczas dopiero wpuszcza się je do morza. Ten nowy sposób, wskazany przez naukę jak również doświadczenie, jest nierównie lepszy od pierwszego. W Danii wprowadzono sposób wylęgania pośredni. Celem wylęgania larw umieszcza się ikrę w dwu skrzynkach wylęgowych, a wylęgte larwy przenosi się do trzeciej skrzyni, gdzie pozostają aż do nadejścia ich okresu osiedlania się na dnie morza. Wtenczas dopiero wpuszcza się homarzęta do morza, w miejsca 3—5 m głębokie pokryte kamieniami i trawą morską. Sposób ten o tyle jest lepszy, że larwy w skrzynce trzeciej umieszczone są mniej więcej jednej wielkości, i większe, nadzwyczaj żarłocze, nie pożerają mniejszych. Hodowcy homarów tak w Ameryce jak i Danii wysilają się na obmyślenie coraz dowcipniejszych urządzeń dla zapobieżenia wzajemnemu pożeraniu się homarząt. Chociażby jednak cel ten nie zupełnie osiągnięto, to i tak sztuczne wylęganie homarząt wielkie przynosi korzyści rozmnażaniu się homarów, gdyż doprowadza do wylęgu miliony ikry, która, pozostawiona swemu losowi, uległaby niechybnemu zniszczeniu.

Dr. F. W.

TREŚĆ NUMERU. Stan obecny zagadnienia wzruszeń, przez Kazimierza Okuszkę. — Czy istnieją elektrony? przez J. L. Salpetra. — Walka porostów, przez Edmunda Malinowskiego. — Próchnica zębów w epoce neolitycznej, przez Martę Rzewuską. — Akademia umiejętności. — Kronika naukowa.

Wydawca W. Wróblewski.

Redaktor Br. Znatowicz.

Drukarnia L. Bogusławskiego, S-tokrzyska Nr. 11. Telefonu 195-52.

WSZECHŚWIAT.

WSZECHŚWIAT

TYGODNIK POPULARNY
POŚWIĘCONY NAUKOM PRZYRODNICZYM.

Wydawca **W. Wróblewski.** Redaktor **Br. Znatowicz.**

Tom XXX. Rok 1911.

2577.-

Druk L. Bogusławskiego, Warszawa, S-tokrzyska 11.

1911.

Spis Artykułów

PORZĄDKIEM ABECADŁOWYM NAZWISK AUTORÓW.

OBJAŚNIENIE. kr. n. znaczy: **kronika naukowa**, w. b. znaczy: **wiadomości bieżące**,
rozm. znaczy: **rozmaitości**, spr. znaczy: **sprawozdanie**.

	Str.		Str.
BANACHIEWIČZ TADEUSZ. Kometą Brooksa	573	BIAŁECKI MAKSYMILIAN. Nowe efe- merydy Saturna, Urana i Neptuna, kr. n.	384
„ Zakrycie gwiazdy przez Jowisza i je- go III satelitę w dniu 13 sierpnia r. b. koresp.	605	„ Spozrzeżenia naukowe	476
„ Zakrycie gwiazdy przez Jowisza i je- go III satelitę w d. 13 sierpnia 1911, koresp.	687	„ Szybkość materji w ogonie komety Halleya	494
„ Kalendarzyk astronomiczny, 44, 158, 223, 302, 366, 429, 573, 702, 781, 844.		„ Nierówności w ruchu satelity Algola, kr. n.	509
BELOT E. Pierwotny układ słoneczny, tłum. S. B.	85	„ Gwiazdy zmienne w mgławicy Ory- ona, kr. n.	510
BERBERICH A. Komety peryodyczne, tłum. S. B.	138	„ W sprawie astronomów-amatorów	573
B, J. Przystosowanie roślin do środowiska wodnego	776	„ Kometą 1911, koresp.	591
„ Przystosowanie roślin do środowiska suchego.	840	„ Le Verrier	602
BŁĘDOWSKI RYSZARD. O wpływie ciemności na organy złotych rybek.	54	„ Pewne odchyłania zagadkowe w ru- chu księżyca, kr. n.	749
„ Zmysł światła u zwierząt bezkręgo- wych, kr. n.	79	BIEGAŃSKA LUDMIRA dr. Cyanamid wa- pniowy i jego przemiany w ziemi 105, 328	
„ Ż badań nad żółtą febrą, kr. n.	125	„ Wolfram i jego znaczenie w prze- myśle	705, 726
„ Znaczenie dziedziczności cech naby- tych dla teorii rozwoju	133	BIGOURDAN G. Odkrycie praw Keplera, tłum. S. B.	55
„ Dżuma, kr. n.	159	BŁACHOWSKI STEFAN. O wirtuozach liczb.	774
„ Postępy systematyki w jej stosunku do genetyki.	165	BOUFFAŁŁ STANISŁAW. Prędkość ra- dyałna komet, kr. n.	14
„ Z badań nad wzrastaniem materji żywej	234	„ Promienie zórz północnych	15
„ Znaczenie regulacji jako czynnika rozmnażania	373	„ Ładunki we mgłę fosforowej	15
„ Diplococus, kr. n.	430	„ Powrót komety Faye'a, kr. n.	30
„ Plemniki małp człokształtnych, kr. n.	481	„ Wydajność cieplna mieszaniny radu i soli fosforyzującej, kr. n.	46
„ Phyllophone, kr. n.	479	„ Rozpuszczalność gazów w metalach i stopach, kr. n.	63
„ Trophospongia, kr. n.	479	„ Nowość w dziedzinie oświetlenia: światło neonowe, kr. n.	94
„ Życie w morzu Czarnem, kr. n.	543	„ Definicja jednostek elektrycznych praktycznych	121
BOHLIN R. Co to jest droga mleczna, tłum. H. G.	228, 250	„ Jak zamarza woda morska? kr. n.	174
		„ Utrata elektryczności atmosferycz- nej w bezpośrednim sąsiedztwie	

	Str.		Str.
gruntu, kr. n.	174	GOLAŃSKI JAN. Z faunistyki krajowych	
BOUFFAŁŁ STANISŁAW. Nowa Lacer-		skąposzczetów wodnych	785
tae, kr. n.	190	GOLBLUM HENRYK. Ś. p. Adam	
„ Jonizacya gazów przez zderzenia,		Wroczyński, koresp.	189
kr. n.	253	GROTOWSKA HELENA. Zmęczenie zie-	
„ Fosforescencya niewidoczna, kr. n. .	254	mi ornej, streszczenie	39
„ Temperatura topienia się platyny,		„ Ciśnienie i związki gazowe, kr. n. .	494
kr. n.	254	„ Punkty topliwości stożków Segera .	510
„ Meteorologia koreańska stara i nowa,		„ Czynniki trujące w bakterjach, kr. n.	510
kr. n.	255	„ Fiziologia snu	555, 569
„ Badania nad stanem skupienia mate-		„ Otrzymywanie roztworów kauczuku	
ryi, kr. n.	269	bardzo lepkich, kr. n.	591
„ Ogniwo Westona jako wzorzec siły		„ Burze bez deszczu	698
elektrobodźczej, kr. n.	269	GROTOWSKI MARYAN. Wykład do-	
„ Przewodnictwo elektryczne metali		świadczalny podstawowych zjawisk	
alkalicznych, kr. n.	316	elektrostatyki z pomocą elektrometru	
„ Fosforescencya polaryzowana, kr. n.	351	kwadrantowego rozm., ...	511
„ Kosmogoniczne stanowisko komet .	358	GRUNER P. dr. Wykład elementarny	
„ Inwersya w zjawisku Magnusa, kr. n.	397	teorii względności, przekł. M. S. .	341
„ Ewolucya światów	425	HRYNIEWIECKI BOLESŁAW. III Zjazd	
„ Nowe pomiary stałej słonecznej, kr. n.	477	międzynarodowy botaników . . .	81, 105
„ Metale w stanie twardym a mięk-		HUPKA STANISŁAW. W sprawie mu-	
kim, kr. n.	477	zealnictwa etnograficznego zagra-	
BUJAŁSKI B. Teorya polifiletizmu i po-		nicą a u nas	17
chodzenie zwierząt ssących w jej		ILTIS H. Grzegorz Mendel, tłum. St.	
światle	65	Pon.	102
BYKOWSKI JAXA L. Wystawa przyrod-		JANUSZ BOHDAN. Dzieci Karaitów ha-	
nicza prac uczniów gimnazjum ósme-		lickich	118
go we Lwowie.	283	„ Świeże odkrycie człowieka dyluwial-	
DELAGES IVES i M. GOLDSMITH. Do-		nego na Węgrzech, kr. n.	143
bór pleciowy, tl. Kazimierz Demel .	585	„ Kraje polarne kolebką ludzkości . .	145
DETOEUF A. Telegraf bez drutu kierun-		„ Stanowisko nauki dzisiejszej wobec	
kowy, tłum. H. G.	359	człowieka kopalnego	193, 213
DOFLEIN F. Stanowisko nauki współ-		„ Charakterystyka fizyczna dawnych	
czesnej wobec Darwinowskiej teorii		słowian wschodnich	257
doboru, tłum. W. R.	683, 711	„ Z paleoantropologii Galicyi wscho-	
DYAKOWSKI BOHDAN. Temperatura		dniej	369, 388, 410
górných warstw powietrza nad ró-		„ Ludwik Bierkowski i jego muzeum	
wnikiem, kr. n.	125	anatomii patologicznej przy Uniw.	
„ Jak żują ryby karpowate, kr. n. .	126	Jagiellońskim	564
„ Nowe próby elektrokultur, kr. n. .	142	„ Jak wyglądał człowiek pierwotny. .	590
„ Z historii trufli	216	„ Odkrycia paleontologiczne w Afryce	
„ Nowe przyczynki do fauny morza		i Europie	603
Bałtyckiego, kr. n.	239	„ Stanisław Pietruski, założyciel par-	
„ Korniki hodujące grzyby.	292	ku zwierzęcego w Podhorcach . .	753
DYBCZYŃSKI TADEUSZ. O dawnych		KALINOWSKI STANISŁAW. W pilnej	
epokach lodowcowych	97	sprawie naukowej	171
ESCARD JAN. O temperaturze łuku elek-		„ W sprawie termometrów lekarskich	350
trycznego, tłum. H. G.	504	KAULBERSZ JERZY. O powstaniu po-	
FLEDE FR. O znaczeniu teorii atomc-		łączenia między morzem Czarnem	
wej dla chemii, tłum. S. B.	27, 42	a Śródziemnem ze szczególnem u-	
GARBOWSKI LUDWIK. Zarys systemu		względniem Bosforu	273
naturalnego bakteryj.	769, 792		

	Str.		Str.
KERNBAUM MIROSŁAW. Zjazd Wielkanocny Towarzystwa Fizycznego francuskiego, koresp.	349	M. Nowe gałęzi przemysłu, kr. n.	607
„ Zjazd Wielkanocny Francuskiego Towarzystwa Fizycznego, koresp.	428	„ Mineraly rad zawierające, kr. n.	621
„ Zjazd Wielkanocny Francuskiego Towarzystwa Fizycznego, koresp.	459	„ Z historii nauki, kr. n.	623
KOBENDZA R. Jeden więcej przedstawiciel flory polskiej.	667	„ Próba wyjaśnienia własności elektrycznych selenu, kr. n.	735
KOHLBRUGGE J. H. F. Kultura a mózg, tłum. A. S.	449, 471	„ Emanacja radowa w wodach mineralnych, kr. n.	750
KOŁTOŃSKI ALEKSANDER. Pierścień Pacinotego	541	„ Wodór w aeronautyce, kr. n.	750
„ O zużytkowaniu siły mechanicznej fal morskich	837	„ Zawartość siarki w roślinach uprawnych i wymagania gruntu, kr. n.	751
KOSIŃSKA STANISŁAWA. Kometa 11b koresp. Wszechśw.	494	MAJEWSKI WŁADYSŁAW. O komórkach barwnikowych w skórze ryb	553
„ Kometa Brooksa, koresp. Wsz.	558	„ Z historii rozwoju pijawki, kr. n.	575
„ Kometa Brooksa	639	„ Ze zjawisk symbiozy	618
KRAHELSKA M. Myśli Eugeniusza Schultza „o wprawie w regeneracji“	518	MALINOWSKI EDMUND. Walka porostów	9
„ Z nowszych badań nad budową komórki	577, 596, 611	„ Z biologii porostów skalnych 513, 535, 551	
KURKIEWICZ TADEUSZ. O trawieniu środkomórkowem	433, 453	„ Mendelistyka a teoria mutacji	805
LEWIŃSKI JAN. Wiktora Kuźniara. Z przyrody Tatr. Sprawozd.	218	MERCZYNG HENRYK. Zarys obecnych granic poznania natury w przestrzeni i czasie	161, 181
LIKIERNIKÓWNA JUSTYNA. Gatunek czy odmiana (<i>Chelidonium lacinatum</i>)	37	„ O zasadzie względności w pojęciu fizycznym czasu i przestrzeni 657, 678, 690	
LIMANOWSKI MIECZYŚLAW. W wysokim krasie opodal Adryatyku	177, 198	MILKOWSKA N. Wpływ substancyj znieczulających, zimna i promieni pozafioletowych na pewne rośliny, kr. n.	191
LUBECKI E. Ilość chromosomów u mężczyzny i kobiety	446	„ Polispermia doświadczalna jako środek do analizy zjawisk zapłodnienia	225, 246
ŁOPUSKI CZESŁAW. Co wiemy o wnętrzu ziemi	241, 261	„ Edward Dupont.	332
„ Krople deszczowe kopalne, kr. n.	398	„ Post nocny i zapasy glikogenu u małych ptaków, kr. n.	447
„ Wyprawa Carruthersa, kr. n.	478	„ Mikrob rozkładający błonnik, kr. n.	574
„ Nowa klasyfikacja klimatów na podstawie hydrografii	534	„ Wpływ wody destylowanej na organizmy morskie, kr. n.	622
„ O seismografach czyli przyrządach do badania trzęsień ziemi	545	„ Wpływ morza na drzewa nadbrzeżne, kr. n.	623
M. Synteza węglowodanu	347	„ Postępy w hodowli roślin i ich znaczenie dla teorii transformistycznych	759
„ Hel na usługach geologii	353	„ O niezależnym życiu jąder, kr. n.	846
„ Azot czynny	422	„ Kwitnienie jesienne roślin, kr. n.	847
„ Jeden z braków w wykształceniu szkolnym	524	„ Sztuczne odmładzanie tkanek, kr. n.	845
„ Tellur jest ciałem złożonym, kr. n.	525	MIŁOBĘDZCY JANINA I TADEUSZ. Spostrzeżenia naukowe	457
„ Błyskawice kuliste, kr. n.	559	MIŁOBĘDZKA JANINA. O działalności van't Hoffa	385, 404
„ Ciężar właściwy nitonu czyli emanacji radowej, kr. n.	574	MŁODOWSKA JADWIGA. Dziedziczność w razie rozmnażania się bezpłciowego	113, 134
„ O przewodnictwie cieplnym ciał sproszkowanych, kr. n.	591	„ Zależność cechy dominującej od otoczenia i warunków zewnętrznych, panujących podczas zapłodnienia	721
„ Pochodzenie komet, kr. n.	606	MUSZYŃSKI JAN. O zawartości morfiny w makowcu, koresp.	302
		„ Przyczynek do historii zarazy ka-	

	Str.		Str.
nadyjskiej	427	RAABE HENRYK. Mrówka rozbójnica	
MUSZYŃSKI JAN. O wydajności Lulka czarne-		Formica sanguinea	154
go, kr. n.	495	" Flora mleka, kr. n.	159
NAMYŚŁOWSKI BOLESŁAW. Nowsze		" Znaczenie centrosomu w karyokine-	
poglądy na płciowość pleśniaków	465, 489	zie, kr. n.	206
NATHORST A. G. O znaczeniu flory ko-		" Biologia i ergologia, kr. n.	238
palnej okolic podbiegunowych jako		" Popęd płciowy i cechy płciowe dru-	
wskaźnika klimatów geologicznych,		gorzędne, jako wynik czynności we-	
tłum. B. Bujalski.	708, 728	wewnętrznej sekrecji gruczołów płcio-	
" NUSBAUM JÓZEF. Głodzenie jako		wych	309
czynnik biologiczny	417, 436	" Czy pierwotniaki mogą się żywić	
OKUSZKO KAZIMIERZ. Stan obecny za-		tluszczem?, kr. n.	317
gadnienia wzruszeń	1, 21	" Czy grzebień w oku ptaków jest	
ORSETTI MARYA. Traité de radioacti-		organem zmysłów?, kr. n.	319
vité, p. Maryę Curie.	313	" Rośliny mrówkolubne, kr. n.	333
PLANCK MAKS. Energia a temperatura		" Rozmnażanie płciowe u stulbi, kr. n.	830
tłum. W. St.	745, 762	" Kolonie rozbójnicze Formica praten-	
POINCARÉ H. Ewolucja praw, tłum.		sis, kr. n.	831
H. G.	647, 663	" Tlen jako czynnik, warunkujący po-	
" Hypotezy kosmogoniczne, tłum.		wstawanie płci u zwierząt	835
H. G.	809, 823	" Aparat parabazalny, kr. n.	846
POWIERZA STANISŁAW. Z nowszych		RICHARDS T. W. Zasadnicze własności	
badani nad budową zarodki	424	pierwiastków. Tłum. M. S.	519
" O pewnych stałszych składnikach za-		ROSZKOWSKI WŁADYSŁAW. Płod-	
rodzi komórek embryonalnej tkanki		ność mieszańców zebra-koń domowy	
łącznej i o powstawaniu włókien łą-		oraz koń domowy — koń Przewal-	
cznotkankowych	499	skiego, kr. n.	126
POYNTING. Nowy pomiar ciśnienia świa-		" Niedziedziczenie cech nabytych .	184, 202
ta, tłum. S. B.	77	" Liczba chromozomów u Artemia sa-	
PROSS E. Z dziedziny promieniotwór-		lina, kr. n.	271
czości	289	" Partenogeneza sztuczna jaj płazów,	
PRZEMYSKI KAZIMIERZ. Z postępów		kr. n.	303
techniki doświadczalnej	609	" D-ra E. Kiernika. Życie w nurtach	
" Szczątki słonia trzeciorzędowego z		oceanu. Spraw.	314
okolic Odessy, koresp.	796	" Siatkówka w oku brzuchonogów,	
PRZYPKOWSKI FELIKS. Ilość opadów		kr. n.	655
atmosferycznych w Jędrzejowie, zie-		" Kilka uwag z powodu doświadczeń	
mi Kieleckiej, w ciągu lat dwudzie-		pp. Wrzoska i Macieszy nad dzie-	
stu od 1886 do 1905 włącznie	33	dzicznością epilepsji u świnek mors-	
" List otwarty w sprawie astronomów		kich	689
amatorów, koresp.	525	" Hybrydyzacja przez szczepienie nie	
" O dziwnym zjawisku w kraterze Ta-		istnieje, kr. n.	719
quet na morzu Serenitatis, kr. n. . .	525	" Adama Wrzoska, Jędrzej Śniadecki,	
" Teleskop średnio zamożnego miłośni-		sprawozd.	779
ka astronomii	561	" Fauna głębinowa Lemanu	801, 819
P. PUISEUX. Miejsce słońca między		ROZENBLAT STANISŁAW. Globus Mer-	
gwiazdami, tłum. H. G.	376, 392	catora, rozm.	127
RAABE HENRYK. Mieszkańcy Bos Ta-		" Ciężar cząsteczkowy emanacji radu .	190
urus X Bison americanus, kr. n. . . .	126	RYDZEWSKI BRONISŁAW. Znaczenie	
" Badania doświadczalne nad umiejscow-		wody w wybuchach wulkanicz-	
wieniem substancji warunkujących		nych.	673, 693
dziedziczność	150, 168	RZEWUSKA MARTA. Próchnica zębów	
		w epoce neolitycznej.	10
		S. A. S. Fundusz im. prof. d-ra Władysła-	
		wa Kulczyńskiego.	782
		S. K. Księga Jubileuszowa, d-ra J. Nusba-	
		uma.	652

Str.		Str.
	SALPETER JAKÓB. Czy istnieją elek-	STATKIEWICZ CZESŁAW. Badania za-
	trony? 7	pomocą metody graficznej nad oddy-
	„ Rozpuszczalność emanacji ruchu	chaniem owadów, kr. n. 543
	w cieczach organicznych, kr. n. . . 830	„ Oddychanie trzewiowe u piskorza,
	„ Nowa metoda analizy chemicznej. . 833	kr. n. 559
	SAMOTYHA ERAZM. Rozwój i geogra-	„ Wpływ dymu tytoniowego na roślin-
	ficzne rozmieszczenie węgorzy. . . 502	ny, kr. n. 576
	„ Znaczenie soku ślinowego u głowo-	„ Środki chemiczne przyspieszające
	nogów, kr. n. 527	dojrzwanie owoców, kr. n. . . . 576
	„ Najście brzuchonogów na Cejlon kr. n. 560	„ Przemiana materii u kwiatów, kr. n. 621
	„ Chrząszcz hodujący grzyby kr. n. . 622	„ Udział wodorostów w tworzeniu się
	„ O wędrówkach ptaków 637	pokładów wapiennych. 625
	„ Rozpuszczalność emanacji radu w	„ Metamorfoza układu mięśniowego
	cieczach organicznych, kr. n. . . . 830	u owadów, kr. n. 703
	SAWICKI LUDOMIR. Wahanie klima-	„ Szczególne ciała komórkowe wy-
	tyczne i wędrówki ludów. 49, 71	tworzące antocyjan, kr. n. . . . 783
	„ Nowe Muzeum Etnograficzne na zie-	„ Sen zimowy karpi, kr. 784
	miach polskich 129	„ Barwy dopełniające w świetle ro-
	„ Badania jezior w Polsce 209	ślinnym, kr. n. 788
	SOSNOWSKI JAN. Svante Arrhenius.	„ Ostatnie badania nad zmęczeniem
	Jak powstają światy, spraw. 62	mięśni. 790
	„ Darwinizm a wiedza współczesna,	„ Wodorosty jadalne kr. n. 831
	Sprawozdanie 122	
	„ Mało uwzględniane składniki zarodki. 326	STEFAŃSKI WITOLD. Zjawiska przy-
	STAFF FRANCISZEK. Mechanika ruchu	stosowania w świetle nowych badań. 743
	ryb. 641, 659	
	STANIEWSKI MAURCY. Ciepło wła-	STOŁYHOWO KAZIMIERZ. Niezwykła
	ściwe pewnych pierwiastków stałych	teoria pochodzenia człowieka. . . 837
	w temperaturach niskich 497	
	„ Walka o byt u małych ptaków, kr. n. 526	SZANIAWSKI WŁ. Kometa 1911 r., ko-
	STATKIEWICZ CZESŁAW. Temperatura	resp. Wszechśw. 542
	jako czynnik biologiczny, kr. n. . . 206	
	„ Celowość mimetyzmu, kr. n. . . . 238	TUR JAN. Z rozważań nad teorią ko-
	„ Uczulanie jaj jeżowca na wyciągi	mórkową. 401
	organiczne, kr. n. 270	
	„ Partenogeneza zaczątkowa, kr. n. . 270	VIEWEGER T. Edward van Beneden . 281
	„ Zmiany peryodyczne w ubarwieniu	
	owada, kr. n. 287	WILK ANTONI dr. Kometa Kiessa 1911,
	„ Wpływ długotrwałej ciemności na	koresp. 638
	organizm. 332	„ Nowe komety, kr. n. 655
	„ Badania nad powstawaniem i roz-	„ Kometa Brooksa 1911, koresp. . . 766
	wojem jaj rozwielitki, kr. n. . . . 399	
	„ Przodek psa domowego, kr. n. . . 399	WILKOSZ FERDYNAND dr. Sztuczna ho-
	„ Z fizjologii odżywiania się porostów,	dowla homarów 16
	kr. n. 429	„ Światło a łowienie ryb, roz. . . . 47
	„ Enzym proteolityczny u rosiczki,	„ Szanujcie zabytki przyrody. . . . 61
	kr. n. 430	„ Smak kreozotu w sardynkach, roz. . 288
	„ O chlorofilu. 483	„ Mariposa, park drzew olbrzymich. . 296
	„ Antypneumina w tkankach zwierzę-	„ Suszenie ryb elektrycznością, rozm. 303
	cych, kr. n. 527	„ Poszukiwania panteologiczne w Ga-
	„ Stulecie badań fizjologicznych nad	
	zagaźnieniem przestrzeni i cz. su. . 526	

	Str.	WOYCICKI ZYGMUNT. Staśmienie pędu Maruny.	396
licyi wschoduiej, kr. n.	783		
WILKOSZ FERDYNAND dr., Odporność pstrągów tęczowych na wysoką tem- peraturę.	784	ZNATOWICZ BRONISŁAW. Muzeum przyrodnicze ziem polskich	481
„ Głony w skórze ryb, kr. n. . . .	784	„ Muzea przyrodniczo-krajoznawcze. .	507
WODZIŃSKA JADWIGA. Wiosenna flo- ra jawno-kwiatowa okolic Bobowni.	593	„ Z. Mysłakowskiego, O. Waleryan Ma- gni i kontrowersya w sprawie od- krycia próżni, sprawozd.	843

Spis przedmiotów

UŁOŻONY WEDŁUG TREŚCI ARTYKUŁÓW.

	<i>Str.</i>		<i>Str.</i>
I. Matematyka, Astronomia, Meteorologia, Fizyka.		Fosforescencya niewidoczna, kr. n. p. S. B.	254
Czy istnieją elektrony? p. J. L. Salpetra . . .	7	Temperatura topienia się platyny, kr. n. p. S. B.	254
Prędkość radialna komet, kr. n. p. S. B. . .	14	Meteorologia koreańska — stara i nowa, kr. n. p. S. B.	255
Promienie zórz północnych, p. S. B. . . .	15	Badania nad stanem skupienia materji, kr. n. p. S. B.	269
Ładunki we mgie fosforowej, p. S. B. . . .	15	Ogniwo Westona jako wzorzec siły elektrobodźczej, kr. n. p. S. B.	269
Powrót komety Faye'a, kr. n. p. S. B. . . .	30	Z dziedziny promieniotwórczości, p. d-ra Edwarda Prosa	289
Ilość opadów atmosferycznych w Jędrzejowie, ziemi Kieleckiej, w ciągu lat dwudziestu od 1886 do 1905 r. włącznie, p. d-ra Feliksa Przypkowskiego	33	Przewodnictwo elektryczne metali alkalicznych, kr. n. p. S. B.	316
Wydajność cieplna mieszaniny radu i soli fosforyzującej, kr. n. p. S. B.	46	W sprawie termometrów lekarskich, p. St. Kalinowskiego	350
Rozpuszczalność gazów w metalach i stopach, kr. n. p. S. B.	63	Fosforescencya polaryzowana, kr. n. p. S. B.	351
Nowy pomiar ciśnienia światła, p. Poyntinga, tłum. S. B.	77	Kosmogoniczne stanowisko komet p. S. B.	358
Pierwotny układ słoneczny, p. E. Bellota, tłum. S. B.	85	A. Detoeuf. Telegraf bez drutu kierunkowy, tłum. H. G.	359
Definicja jednostek elektrycznych praktycznych, p. S. B.	121	P. Puiseux. Miejsce słońca między gwiazdami, tłum. H. G.	376, 392
Temperatura górnych warstw powietrza nad równikiem, kr. n. p. B. D.	125	Nowe efemerydy Saturna, Urana i Neptuna, kr. n. p. M. B.	384
Komety peryodyczne, p. prof. A. Berberich'a, tłum. S. B.	138	Inwersja w zjawisku Magnusa, kr. n. p. S. B.	397
Jak zamraża woda morska? kr. n. p. S. B.	174	Ewolucja światów, p. S. B.	425
Utrata elektryczności atmosferycznej w bezpośrednim sąsiedztwie gruntu, kr. n. p. S. B.	174	Spostrzeżenia naukowe p. Maksymiliana Białęckiego	476
Nowa Lacertae, kr. n. p. S. B.	190	Nowe pomiary stałej słonecznej, kr. n. p. S. B.	477
Ciepota cząsteczkowa emanacji radu, kr. n. p. S. Roz.	190	Metale w stanie twardym a miękkim, kr. n. p. S. B.	477
Co to jest droga mleczna, p. R. Bohlina, tłum. H. G.	228, 250	Szybkość materji w ogniu komety Halleya, kr. n. p. M. B.	494
Jonizacja gazów przez zderzanie, kr. n. p. S. B.	253	Ciepota właściwa pewnych pierwiastków stałych w temperaturach niskich, p. M. Staniewskiego.	497

Jan Escard. O temperaturze łuku elektrycznego, tłum. H. G.	504
Nierówności w ruchu satelity Algola, kr. n. p. M. B.	509
Gwiazdy zmienne w mgławicy Oryona, kr. n. p. M. B.	510
Wykład doświadczalny podstawowych zjawisk elektrostatyki z pomocą elektrometru kwadrantowego, rozm. p. Mar. Gr.	511
O dziwnem zjawisku w kraterze Taquet na morzu Serenitatis, kr. n. p. d-ra F. P.	525
Nowa klasyfikacja klimatów na podstawie hydrografii p. C. Ł.	534
Pierścien Pacinottiego, p. d-ra Aleksandra Koltęńskiego	541
Kometa 1911 r. koresp. Wszechśw., p. Wł. Szaniawskiego	542
Kometa Brooks, koresp. Wszechśw., p. Stanisława Kosińskiego	558
Blyskawice kuliste, kr. n. p. M.	559
Teleskop średnio zamożnego miłośnika astronomii, p. d-ra Feliksa Przypkowskiego	561
Kometa Brooks, kor. p. T. Banachiewicza	573
Kometa 1911c, koresp. p. M. Białeckiego	591
O przewodnictwie ciepłem ciał sproszkowanych, kr. n. p. M.	591
Zakrycie gwiazdy przez Jowisza i jego III satelitę w d. 13 sierpnia r. b., koresp. p. T. Banachiewicza	605
Pochodzenie komet, kr. n. p. M.	606
Z postępów techniki doświadczalnej, p. S. Przemyskiego	609
Nowe komety, kr. n. p. d-ra A. Wilka	655
Zakrycie gwiazdy przez Jowisza i jego III satelitę w d. 13 sierpnia 1911 r., kor. p. T. Banachiewicza	687
Burze bez deszczu, p. H. G.	698
Próba wyjaśnienia własności elektrycznych selenu, kr. n. p. M.	735
Maks Planck. Energia a temperatura, tłum. W. St.	745, 762
Pewne odchylenia zagadkowe w ruchu księżyca, kr. n. p. M. B.	749
Hypotezy kosmogoniczne p. H. Poincarégo, tłum. H. G.	809
Kalendarzyk astronomiczny 94, 158, 223, 302, 366, 429, 509, 573, 702, 781, 844.	

II. Mineralogia, Geologia, Górnictwo.

O dawnych epokach lodowcowych, p. Tadeusza Dybczyńskiego	97
Co wiemy o wnętrzu ziemi, p. Czesława Łopuskiego	241, 261

Hel na usługach geologii, p. M.	353
Krople deszczowe kopalne, kr. n. p. C. Ł.	398
O seismografach, czyli przyrządach do badania trzęsień ziemi, p. Czesława Łopuskiego	545
Minerały rad zawierające, kr. n. p. M.	621
Prof. A. G. Nathorst. O znaczeniu flory kopalnej okolic podbiegunowych jako wskaźnika klimatów geologicznych, tłum. B. Bujalski	708, 728
Rozpuszczalność emanacji radu w cieczach organicznych, kr. n. p. dr. J. S.	830

III. Chemia.

O znaczeniu teorii atomowej dla chemii, p. dra Fladego, tłum. S. B.	27, 42
O zawartości morfiny w makowcu, koresp. p. Jana Kazimierza Muszyńskiego	302
Cyanamid wapniowy i jego przemiany w ziemi, p. d-ra Ludmiły Biegańskiej	105, 328
Mało uwzględniane składniki zarodki, p. J. S.	326
Synteza węglowodanu, p. M.	347
Azot czynny, p. M.	422
Enzym proteolityczny u rosiczki, kr. p. Cz. St.	430
Spostrzeżenia naukowe, p. Janinę i Tadeusza Miłobędzkich.	457
Prof. T. W. Richardsa. Zasadnicze własności pierwiastków, tłum. M. S.	519
Tellur jest ciałem złożonym, kr. n. p. M.	525
Cieężar właściwy nitonu czyli emanacji radowej, kr. n. p. M.	574
Otrzymywanie roztworów kauczuku bardzo lepkich, kr. n. p. H. G.	591
Emanacja radowa w wodach mineralnych, kr. n. p. M.	750
Zawartość siarki w roślinach uprawnych i wymagania gruntu, kr. n. p. M.	751
Nowa metoda analizy chemicznej, p. dr. J. S.	833

IV. Biologia, Antropologia, Paleontologia.

Stan obecny zagadnienia wzruszeń, p. Kazimierza Okuszkę	1, 21
Walka porostów, p. Edmunda Malinowskiego	9
Próchnica zębów w epoce neolitycznej, p. Martę Rzewuską	10
Gatunek czy odmiana (Chelidonium lacinatum), p. Justynę Likiernikównę	37
Wahania klimatyczne i wędrówki ludów, p. d-ra Ludomira Sawickiego	49, 71
O wpływie ciemności na organy złotych rybek, p. Bł.	54

Str.	Str.
Teorya polifiletyzmu i pochodzenie zwierząt ssących w jej świetle, p. B. B.	65
Zmysł światła u zwierząt bezkręgowych, kr. n. p. Bł.	79
Dziedziczność w razie rozmnażania się bezpłciowego, p. d-ra J. Młodowską.	113, 134
Dzieci Karaitów halickich, p. B. Janusza	118
Z badań nad żółtą febrą, kr. n. p. Bł.	125
Jak żyją ryby karpowate, kr. n. p. B. D.	126
Płodność mieszańców zebra—koń domowy oraz koń domowy—koń Przewalskiego, kr. n. p. W. R.	126
Mieszańcy <i>Bos taurus</i> × <i>Bison americanus</i> , kr. n. p. W. R.	126
Znaczenie dziedziczności cech nabytych dla teorii rozwoju, p. Bł.	133
Świeże odkrycie człowieka dyluwialnego na Węgrzech, kr. n. p. B. Janusza	143
Kraje polarne kolebką ludzkości, p. B. Janusza	145
Badania doświadczalne nad umiejscowieniem substancji warunkujących dziedziczność, p. W. R.	150, 168
Mrówka rozbójnicza, <i>Formica sanguinea</i> , p. H. Raabego	154
Flora mleka, kr. n. p. H. R-be	159
Dżuma, p. Bł., kr. n.	159
Postępy systematyki w jej stosunku do genetyki, p. d-ra Ryszarda Błędowskiego	165
Niedziedziczenie cech nabytych, p. L. Cuénota, tłum. W. R.	184, 202
Wpływ substancji znieczulających, zimna i promieni pozafioletowych na pewne rośliny, kr. n. p. N. M.	191
Stanowisko nauki dzisiejszej wobec człowieka kopalnego, p. B. Janusza	193, 212
Znaczenie centrosomu w karyokinezie, kr. n. p. H. R-be	206
Temperatura jako czynnik biologiczny, kr. n. p. Cz. St.	206
Z historii trufli, p. B. Dyakowskiego	216
Polispermia doświadczalna jako środek do analizy zjawiska zapłodnienia, p. N. M.	225, 246
Z badań nad wzrastaniem materii żywej, p. d-ra Ryszarda Błędowskiego	234
Biologia i ergologia, kr. n. p. H. R.	238
Celowość mimetyzmu, kr. n. p. Cz. St.	238
Nowe przyczynki do fauny morza Bałtyckiego, kr. n. p. B. D.	239
Charakterystyka fizyczna dawnych słowian wschodnich, p. B. Janusza	257
O warunkach występowania pokolenia płciowego u skorupiaków <i>Daphnia</i>	
dae, p. H. Raabego	267
Uczulanie jaj jeżowca na wyciągi organiczne, kr. n. p. Cz. St.	270
Partenogeneza zaczątkowa, kr. n. p. Cz. St.	270
Liczba chromosomów u <i>Artemia salina</i> , kr. n. p. W. R.	271
Zmiany peryodyczne w ubarwieniu owada, kr. n. p. Cz. St.	287
Korniki hodujące grzyby, p. B. Dyakowskiego	292
Mariposa, park drzew olbrzymich, p. d-ra F. W.	296
Partenogeneza sztuczna jaj płazów, kr. n. p. W. R.	303
Popęd płciowy i cechy płciowe drugorzędne, jako wynik czynności wewnętrznej sekrecji gruczołów płciowych, p. H. R-be	309
Czy pierwotniaki mogą się żywić tłuszczem? kr. n. p. H. R-be.	317
Czy grzebień w oku ptaków jest organem zmysłów? kr. n. p. H. R.	319
Wpływ długotrwałej ciemności na organizm, kr. n. p. Cz. St.	332
Rośliny mrówkolubne, kr. n. p. H. R-be	333
Niezwykła teorya pochodzenia człowieka, p. K. Stołyhwę	337
Z paleontologii Galicji wschodniej, p. B. Janusza	369, 388, 410
Znaczenie regulacji jako czynnika rozmnażania, p. Błędowskiego	373
Staśmienie pędu u Maruny, p. Z. Wóycickiego	396
Nowo znalezione dinozaurowe, kr. n. p. C. Ł.	398
Badania nad powstawaniem i rozwojem jaj rozwielitki, kr. n. p. Cz. St.	399
Przodek psa domowego, kr. n. p. Cz. St.	399
Z rozważań nad teoryą komórkową, p. d-ra Jana Tura	401
Głodzenie jako czynnik biologiczny, p. prof. d-ra Józefa Nusbauma	417, 436
Z nowszych badań nad budową zarodki, podał Stanisław Powierza.	424
Przyczynek do historii zarazy kanadyjskiej, p. Jana Muszyńskiego	427
Z historii odżywiania się porostów, kr. n. p. Cz. St.	429
Diplodocus, kr. n. p. Bł.	430
Plemniki małp człekokształtnych, kr. n. p. Bł.	431
O trawieniu środkomórkowym, p. d-ra Tadeusza Kurkiewicza	433, 453
Ilość chromosomów u mężczyzny i kobiety, kr. n. p. E. L.	446

Str.	Str.
Post noeny i zapasy glikogenu u małych ptaków, kr. n. p. N. M.	Przemiana materii u ukwiałów, kr. n. p. Cz. St. . . . .
447	621
Nowsze poglądy na płciowość pleśniaków, p. d-ra Bolesława Namysłowskiego, 465,	Wpływ wody destylowanej na organizmy morskie, kr. n. p. N. M. . . . .
489	622
Phyllophora, kr. n. p. Bl.	Chrząszcz hoduający grzyby, kr. n. p. Er. S.
479	622
Trophospongia, kr. n. p. Bl.	Wpływ morza na drzewa nadbrzeżne, kr. n. p. N. M. . . . .
479	623
O chlorofilu, p. Cz. St.	483
O pewnych stałszych składnikach zarodki komórek embryonalnej tkanki łącz- nej i o powstawaniu włókien łączno- tkankowych, podał Stanisław Po- wierzka	Udział wodorostów w tworzeniu się po- kładów wapiennych, p. Cz. Statkie- wicz . . . . .
499	625
Rozwój i geograficzne rozmieszczenie wę- gorzy, p. Er. S.	Mechanika ruchu ryb, p. d-ra Franciszka Staffa . . . . .
502	641, 659
Czynniki trujące w bakterjach, kr. n. p. H. G.	Siatkówka w oku brzuchonogów, kr. n. p. W. R. . . . .
510	655
Z biologii porostów skalnych, p. d-ra Ed- munda Malinowskiego	Jeden więcej przedstawiciel flory polskiej, p. R. Kobendzę . . . . .
513, 535	667
Myśli Eugeniusza Schultza, o wprawie w regeneracyi, p. d-ra M. Krahelską	F. Doflein, Stanowisko nauki współczesnej wobec Darwinowskiej teorii doboru, przełożył W. R. . . . .
518	683, 711
Walka o byt u małych ptaków, kr. n. p. M. S.	Kilka uwag z powodu doświadczeń pp. Wrzoska i Macieszy nad dziedzicz- nością epilepsji u świnek morskich, p. W. Roszkowskiego . . . . .
526	689
Antypneumina w tkankach zwierzęcych, kr. n. p. Cz. St.	Metamorfoza układu mięśniowego u owa- dów, kr. n. p. Cz. St. . . . .
527	703
Znaczenie soku ślinowego u głowonogów, kr. n. p. Er. S.	Hybrydyzacja przez szczepienie nie ist- nieje, kr. n. p. W. R. . . . .
527	719
Badania zapomocą metody graficznej nad oddychaniem owadów, kr. n. p. Cz. St.	Zależność cechy dominującej od otoczenia i warunków zewnętrznych, panują- cych podczas zapłodnienia, p. d-ra J. Młodowską . . . . .
543	721
Życie w morzu Czarnem, kr. n. p. Bl.	O wędrówkach ptaków, p. Er. S. . . . .
543	637
O komórkach barwnikowych w skórze ryb, p. d-ra Wł. Majewskiego	Zjawisko przystosowania w świetle no- wych badań, p. Witolda Stefańskiego
553	743
Fizjologia snu, skreśliła H. G.	Postępy w hodowli roślin i ich znaczenie dla teorii transformistycznej, p. N. M.
555, 569	759
Oddychanie trzewiowe u piskorza, kr. n. p. Cz. St.	Zarys systemu naturalnego bakterji, p. Ludwika Garbowskiego . . . . .
559	769, 792
Najście brzuchonogów na Ceylon, kr. n., p. Er. S.	Przystosowanie roślin do środowiska wod- nego, przez J. B. . . . .
560	776
Mikrob rozkładający błonnik, kr. n. p. N. M.	Poszukiwania paleontologiczne w Galicyi wschodniej, kr. n. p. d-ra F. W. . . . .
574	783
Z historii rozwoju pijawki, kr. n. p. d-ra Wł. M.	Barwy dopełniające w świecie roślinnym, kr. n. p. Cz. St. . . . .
575	788
Wpływ dymu tytoniowego na rośliny, kr. n. p. Cz. St.	Szczególne ciała komórkowe wytwarza- jące antocyany, kr. n. p. Cz. St. . . . .
576	783
Z nowszych badań nad budową komórki, p. d-ra M. Krahelską	Odporność pstrągów tęczowych na wysoką temperaturę, kr. n. p. d-ra F. W. . . . .
577, 596	784
Ives Delages i M. Goldsmith. Dobór płciowy, tłum. Kazimierz Demel	Glony w skórze ryb, kr. n. p. d-ra F. W.
585	789
Jak wyglądał człowiek pierwotny, p. B. J.	Sen zimowy karpi, kr. n. p. Cz. St. . . . .
590	789
Wiosenna flora jawnokwiatowa okolic Bo- bowni, p. Jadwigę Wodzińską	Z faunistyki krajowych skąposzczetów wodnych, p. Jana Golańskiego . . . . .
593	785
Odkrycia paleontologiczne w Afryce i Eu- ropie, p. B. Janusza	Ostatnie badania nad zmęczeniem mięśni, p. Cz. St. . . . .
603	790
Ze zjawisk symbiozy, p. d-ra Wł. Majew- skiego	
618	

Fauna głębinowa Lemannu, p. W. Roszkowskiego	801, 819
Mendelistyka a teoria mutacji, p. dr Edmunda Malinowskiego	805
Glikogen w komórkach nerwowych, kr. n. p. H. R-be	815
Rozmnazanie płciowe u stulbi, kr. n. p. H. Rb-e	830
Wodorosty jadalne, kr. n. p. Cz. St.	831
Kolonie rozbójnicze <i>Formica pratensis</i> , kr. n. p. H. Rb-e	831
Tlen jako czynnik, warunkujący powstawanie płci u zwierząt, p. H. R-be	835
Przystosowanie roślin do środowiska suchego, p. J. B.	840
Aparat parabazalny, kr. n. p.	846
O niezależnem życiu jąder, kr. n. p.	846
Sztuczne odmładzanie tkanek, kr. n. p.	845
Kwitnięcie jesienne, kr. n. p.	847

V. Geografia fizyczna, Geografia, Podróże.

W wysokim krasie opodal Adryatyku, p. Mieczysława Limanowskiego	177, 188
O powstaniu połączenia między morzem Czarnem a Śródziemnem ze szczególnem uwzględnieniem Bosforu, p. Jerzego Kaulbersza	273
Wyprawa Carruthersa, kr. n. p. C. Ł.	478
Znaczenie wody w wybuchach wulkanicznych, p. Br. Rydzewskiego	673, 693

VI. Nauki stosowane.

Sztuczna hodowla homarów, p. dr. F. W.	16
Zmęczenie ziemi ornej, streszcz. p. H. G.	39
Światło a łowienie ryb, rozmait. p. d-ra F. W.	47
Nowość w dziedzinie oświetlenia: światło neonowe, kr. n. p. S. B.	94
Nowe próby elektrokultur, kr. n. p. B. D.	142
O wydajności Lulka czarnego, kr. n. p. Jana Muszyńskiego	495
Punkty topliwości stożków Segera, kr. n. p. H. G.	510
Nowe gałęzi przemysłu chemicznego, kr. n. p. M.	607
Wolfram i jego znaczenie w przemyśle, p. d-ra Ludomirę Biegańską	705, 726
Wodór w aeronautyce, kr. n. p. M.	750
O zużytkowaniu siły mechanicznej fal morskich, p. A. Koltonskiego	857

VII. Historia nauki, Życiorysy, Nekrologia.

Odkrycie praw Keplera	55
Ś. P. Wacław Nałkowski, wiad. bieżące	96
Grzegorz Mendel, p. prof. d-ra H. Iltisa, tłum. St. Pon.	102

Juliusz Wilhelm Brühl, wiad. bieżące	111
Globus Mercatora, rozmait. p. S. Roz.	127
Ś. P. Adam Wroczyński, koresp. Wszech. p. d-ra Henryka Golbluma	189
S. P. Władysław Gosiewski. Nekrologia.	272
Edward van Beneden, p. T. Viewegera	281
Edward Dupont, p. N. M.	332
O działalności van't Hoffa, p. t. M.	385, 404
Stulecie badań fizyologicznych nad zagadnieniem przestrzeni i czasu, p. Cz. Statkiewicza	529
Ludwik Bierkowski i jego muzeum anatomii patologicznej przy Uniw. Jagiellońskim, p. B. Janusza	564
Le Verrier, p. M. B.	602
Z historii nauki, kr. n. p. M.	623
Stanisław Pietruski, założyciel parku zwierzęcego w Podhorodcach, p. B. Janusza	753
Ś. p. Jan Kowalczyk, nekrol	816

VIII. Sprawozdania z literatury.

Svantego Arrheniusa, Jak powstają światy, tłum. L. Brunera, spraw. p. I. S.	62
Darwinizm a wiedza współczesna, spraw. p. I. S.	122
Wiktora Kuźniara, Z przyrody Tatr, spraw. p. Jana Lewińskiego	218
Traité de radioactivité, p. Maryę Curie, podane p. M. Or.	313
D-r E. Kiernika, Życie w nurtach oceanu, spraw. p. W. Roszkowskiego	314
Wektor, czasopismo matematyczno-fizyczne, wiad. bieżące	464
Księga Jubileuszowa d-ra Józefa Nusbaum, p. K. S.	652
Adama Wrzosa, Jędrzej Śniadecki, życiorys i rozbiór pism, spraw. p. W. Roszkowskiego	779
Z. Mysłakowskiego, O Waleryan Magni i kontrowersja w sprawie odkrycia próżni, p. Zn.	843

IX. Działalność Szkół i Ciał naukowych.

Zjazdy. Odczyty.

W sprawie muzealnictwa etnograficznego zagranicą a u nas, p. d-ra Stanisława Hupkę	17
III-ci Zjazd międzynarodowy botaników, p. Bolesława Hryniewieckiego	81, 105
Sprawozdanie pracowni antropologicznej za rok 1910	123
Nowe Muzeum etnograficzne na ziemiach polskich, p. Ludomira Sawickiego	129
W pilnej sprawie naukowej, p. Stanisława Kalinowskiego	171
Towarzystwo Krajoznawcze	175
W ważnej sprawie	207
Wystawa przyrodnicza prac uczniów gimnazjum ósmego we Lwowie, p. d-ra S. Jaxa Bykowskiego	283

	<i>Str.</i>		<i>Str.</i>
Pierwszy kongres powszechny ras, wiad. bież. p. Ludomira Sawickiego	335	Kometa Kiessa 1911 b., p. d-ra Antoniego Wilka	638
Odezwa	367	Kometa Brooksa, p. Stanisławę Kosińską	639
Uczczenie prof. J. Nusbauma, wiad. bież. XI Zjazd przyrodników i lekarzy polskich, wiad. bież.	431	Kometa Brooksa 1911 r., p. d-ra Antoniego Wilka	766
Muzeum przyrodnicze ziem polskich, p. Zn. List otwarty w sprawie astronomów-amatorów, koresp. p. d-ra Feliksa Przypkowskiego	479 481	Szczątki słonia trzeciorzędowego z okolic Odesy, p. Kazimierza Przemyskiego	796
W sprawie astronomów amatorów. p. M. Białęckiego	525		
Towarzystwo Muzeum Krajoznawczego w Krakowie	573	XI. Artykuły treści ogólnej.	
Fundusz im. prof. d-ra Władysława Kulczyńskiego p. S. A. S.	781	Szanujcie zabytki przyrody, p. d-ra F. W. Zarys obecnych granic poznania natury w przestrzeni i czasie, p. Henryka Merczynga	61 161, 181
Polskie Tow. Krajoznawcze. Regulamin Komisji Fizyograficznej	782	Badania jezior w Polsce, p. L. Sawickiego	209
Akademia Umiejętności. 12, 92, 108, 156, 220, 237, 286, 297, 364, 654, 668, 716, 732, 780, 827.	798	Dr. P. Gruner. Wykład elementarny teorii względności, przekład M. S.	321, 341
Z Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu: 45, 62, 141, 188, 236, 315, 397, 455, 698, 734, 797.		Stan obecny wyrazownictwa chemicznego polskiego	441
Zjazd XI Przyrodników i lekarzy polskich: 63, 173, 222, 303, 350, 479.		I. H. F. Kohlbrugge. Kultura a mózg tłum. A. S.	449, 471
Towarzystwo Naukowe Warszawskie: 127, 175, 239, 256, 335, 367, 399, 431, 672, 703, 767, 799.		Muzea przyrodniczo-krajoznawcze, p. Zn.	507
Komisja fizyograficzna Tow. Krajoznawczego polskiego	844	Jeden z braków w wykształceniu szkolnym, p. M.	524
		Ewolucja praw, p. H. Poincaré, tłum. H. G.	647, 663
		O zasadzie względności w pojęciu fizycznym czasu i przestrzeni, p. H. Merczynga	657, 678, 690
		O wirtuozach liczb, p. Stefana Błachowskiego	774
X. Korespondencye Wszechświata.		XII. Wiadomości drobne. Informacje.	
Zjazd Wielkanocny Francuskiego Towarzystwa Fizycznego, p. dr M. K.	349	Smak kreozotu w sardynkach, rozmait., p. d-ra F. W.	288
Zjazd Wielkanocny Francuskiego Towarzystwa Fizycznego. p. d-ra M. K.	428	Suszenie ryb elektrycznością, rozm., p. d-ra F. W.	303
Zjazd Wielkanocny Francuskiego Towarzystwa Fizycznego. p. p. d-ra M. K.	459	Środki chemiczne przyspieszające dojrzewanie owoców, kr. n. p. Cz. St.	579
Kometa 1911 b. p. Stanisławę Kosińską	494		